

Агълю учун журнал

Дагъыстанлы *Къатъын*

№ 4 / 2024

ISSN 0132-9626

**Садия
Даветеева**

*Парижде
чалынган йыр*

Пагъмулар
Театр
Эсделик
Маданият
Девюрню адамы

«Женщина Дагестана»
на кумыкском языке
№ 4/2024

Учредитель:

Агентство информации и печати
Республики Дагестан

Главный редактор

Х. А. Шамилова j-dag@mail.ru

Редакционная коллегия:

заместитель главного редактора

С. Х. Булгаева sulgi65@mail.ru

Ответственный секретарь

Н. М. Керимова kerimk@mail.ru

Редактор русского выпуска

Г. Х. Асадулаева musaeva_gulnara@mail.ru

Редактор аварского выпуска

Б. Ш. Мухидинова bahu4y@mail.ru

Редактор даргинского выпуска

П. Г. Вагидова vagidova.2024@mail.ru

Редактор кумыкского выпуска

П. Х. Хайбуллаева bike-1970@mail.ru

Редактор лакского выпуска

А. Ю. Абдурахманова delia25@mail.ru

Редактор лезгинского выпуска

Н. Н. Ибрагимова shikhnabieva1981@mail.ru

Редактор табасаранского выпуска

С. М. Исрафилова suvaynat@mail.ru

Корреспонденты:

А. Тажудинова

В. Рагенова

Р. Бакидов

Заведующая редакцией

С. М. Гамзатова

Художественный редактор

Г. А. Курбан-Адамова guleymat@mail.ru

Адрес редакции и издателя:

367018, Республика Дагестан,
г. Махачкала, пр-т Насрутдинова, 1а.
j-dag@mail.ru; zhenshina_dag@e-dag.ru

Журнал отпечатан в типографии:

ГАУ РД Издательский дом «Дагестан».

г. Махачкала, пр-т Насрутдинова, 1а.

Телефоны редакции:

65-00-36, 65-00-37, 65-00-39, 65-00-40.

Официальный сайт

журнала «Женщина Дагестана»:

женщинадагестана.рф

Дата выхода в свет 29.08.2024 г.

Формат бумаги 70 х 100 1/16.

Объем: 5,5 усл. печ. л.

Заказ № 0808. Тираж (3433) 690 экз.

Журнал для семейного чтения. Издается с 1957 г.

Выходит на аварском, даргинском, кумыкском,

лакском, лезгинском, русском, табасаранском

языках один раз в два месяца.

Свидетельство о регистрации СМИ ПИ

№ ТУ05-00429 выдано Управлением Федеральной

службы по надзору в сфере связи, информаци-

онных технологий и массовых коммуникаций по

Республике Дагестан.

Арт-директор – Моллакаев М. Ю. (MagNazar)

Фотограф – Курбанов Б. Д.

Ичделик

3. Пагьмулар
Парижде чалынгъан йыр
7. Тарихни бетлеринден
Къумукълар. XX асруну башында
8. СВО
Бизин бир тарихибиз бар...
12. Эсделик
Агьматхан булангъы ёлугъулар
14. Адабият сагьифа
Авлия масхара
16. Политикадагъы къатынлар
Яшавда ерин тапгъан
20. Яшав
Къысмаат
22. Бизин желегегибиз
Барыгъызгъа да паракатлыкъны ёрайман!
26. Савлукъ
«Аврүүлар рази къалса, мен де сююнемен»
30. Яш пагьмулар
Иши де-гёзел, аты да-Гёзел
33. Сёз хазнабыздан
Тамурубуз бир экенни исбатлады
36. Замандашыбыз
Къысматыма кант этмеге кююм ёкъ
40. Асил адам
Ана тил – мени элимни жаньы
44. Туристлени яшавундан
Мишик!
46. Театр
Режиссёр айтгъан болма герек!
50. Левюрню адамы
Рагьмудукъну ёлу булан
54. Олар биринчилерден эди ...
«Мен сени унутмагъанман, анам»
57. Специальный выпуск
Дагестан вписал в свою героическую историю еще одну победу

На обложках:

I – Садия Даветеева

III – Муху Алиев

Бу ялавлу яй айларда Дагъыстан гезикли керен къайгыгъа-дертге тарыды, онлар булангъы гюнагъсыз адамланы яшаву къыркъылды. Илбислер, олагъа дагъы кюйде айтмассан, бизин арабызда къаршы турувну, оьчлюкню оьртенин яндырмакъ учун вагыши ишлер этдилер, амма пис, намарт муратларына етишмедилер, биз, дагъыстанлылар, дагъы да бек сыкълашдыкъ, бирикдик.

Бирев де бизин шо зулму дюньядагъы бир тюрлю терсликге, къыйыкъсытывлагъа къаршы этилген эди деген ойгъа инандырып болмажакъ. Дюньяда инсанны яшавундан оьр салардай, къыйматлардай бир ой да ёкъ.

Аманлыкъны къоруйгъан къурумлар бандит уьорлени ортакъчыларын тез энгип бажарды, низам салды. Тек шо да бизин учун нече де багъа токътады. Йигирма бир тас этилген яшав – къутургъан жинаятчыланы ерине салмакъ учун кёп уллу багъа туюлюмю? Гъар адам – бир зор дюнья ва гъарисини яшавуну багъасы – савлай Алам!

Дагъыстанны биринчи президенти Мугъу Алиев бизин журналгъа берген баянлыкъында 25 йыл алгъа кыдагъа агъвалатланы, республикагъа халкъара террорчулар чапгын этген гюнлени эсге ала туруп, шогъар байлавлу ахтарывлар юрютегенлер, язагъанлар аслу гъалда дагъыстанлыланы игитлигини, тавакаллыкъыны яда ерли гъакимиятны къаршы турувгъа этген

кюшумуну гъакъында артыкъ тергев берип эсгерелер. Бир янындан шону англама да къыйын туююл. Амма башгъа янындан даим макътавлу, кычырыкълы, «барысы да бир болуп тавлар элин якълама чыкъды» деп чалынагъан калималар гъакъыкытгъа къыйышмай. Тарихни суратлавда инг алдын гертилик, тюз натижалар чыгъарып бажармакъ гъажатлы, ёгъесе, оьтген заманланы хаталары такрарланмакъ бар.

Мугъу Гъимбатович шону оьзюню бай яшав, касбу сынавундан сезген, анлагъан. Ону булангъы баянлыкъ 2024-нчю йылны июн айны 23-нде республикада болгъан къайгылы агъвалатлардан алда алынгъан эди. Шо гюн Дагъыстан тарихинде бирдагъы керен бир тюрлю хаталагъа, янгылышлагъа рас болду. Гъаманда йимик, Мугъу Алиевни ойлары дурус болуп чыкыгъан.

Дагъыстан къачан да бир-бирине гюьрмет этегенлик, агъа-инилик аралыкълары булан макътала гелген! Биз – бир халкъбыз, ва бизин бирлигибизни тозма, йырма болардай гюч ёкъ! Бизин жамият гележекде шолай гъаллар тувулунмасын учун, дагъыдан да бек сыкълашма герек. Бирче биз бары да къыйыңлыкъланы энгип боларбыз!

Хамис Шамилова,
баи редактор

Садия
Даветеева

Парижде чалынган йыр

Дагъыстан кзумукъ радиону редакциясында чалышагъанда, гезикли берлиши газирлейгенде йыр фондубузда кзутугъуну уьстюне «Йырлай, Садия Даветеева» деп язылган сарын кзолума тюшдю. Мен бир де атын эшитмеген бу ким экен деп шогъар тынглап кзарадым. Юрегимни кзылларын кюйлейгендей, гитара да согъуп, таза кзонгурав ангы булан йырлайган Садияны йыры магъа шайлы таъсир этди. Мени де ругъландырагангъа ону йырларын чакъ-чакъда радиоберлишилерде кзоллап, тынглавчуланы да хошландыра эдим. Арадан заман гетгенде, ону жагъ, гыракатчы адам ва пагъмулу касбучу гысанда таныдым. Кенден берли ону булан лакъыр этмеге иштагъым бар эди. Шолай имканлыкъдан пайдаланып, ону булан ёлукъдум.

Бизин маълумат: Садия Насрутдиновна Даветеева Бабаюрт районну Мужукъай юртунда тувган. Огъар 2-3 йыллар болагъанда, ата-анасы Бабаюртгъа гечген. Шонда 1979-нчу йыл школаны битдирип, Магъачкъалада Готфрид Гъсановну атындагъы музыкальный училищеге тюше. Шону да 1983-нчу йыл тамамлап, маданият тармакъны асил дюньясында загъмат ёлун башлай. Бугюнлерде Бабаюрт районну Россияны халкъларыны «Тангчолпан» деген адатланган маданият центрыны директору болуп чалыша. Ол Бабаюрт районну къатынланы союзуну председатели де дюр. Дагъыстанны маданиятыны ат къазанган къулдукъчусу. Маданият тармакъгъа этген къошуму учун Дагъыстанны къатынларыны союзуну атындан «Ватангъа сюювю учун» деген медаль булан да савгъатланган. Гъайлы ана, эки авлетни де тарбиялап, аякъ уьстге салган.

–Мен училищени тамамлагъан сонг, Бабаюртдагъы музыка школада 5 йыл дарслар бердим,–деп башлады сёюн. –Шонда илгъамлы кюйде гыракат этегенимни эслеген буса ярай, о йыллардагъы Бабаюрт райкомну 1-нчи секретары Биярслан Касимов: «Садия, ишлеп болагъан адамсан, биз сени музыка школагъа директор этмеге сюебиз»,– деп мени 1988-нчи йыл шонда чыгъарды. Шо къулдукъгъа белгиленип, бир йылдан телевидениден гелип, яшларыбызны видеогъа чыгъарып гёрсетмеге башладылар. Шо вакътилер районну маданият управленисине Муцалханов Имамдин башчылыкъ эте эди. Ону ва мени таклифлерибиз булан биз гиччи музыка школаны бир уллу инчесаниятны ожагъына айландырдыкъ. Шону ачмакъ учун кёп керенлер Дагъыстанны маданият министрлигине чапмагъа тюшдю. О замангъы министрибиз Найида Абдулгъамитова

мурадыбызны якълап, яшавгъа чыгъарды. Шо школабызда гитара сокъма, сурат этмеге уйренегенлени бѐлюклери бар эди. Бираз заман гетгенде, ингилис тилни ва бийивлени бѐлюклери де къошулду. Шонда директор болуп 2009-нчу йылгъа ерли ишледим. Дагъыстанда биринчи инчесаният школасы бизин районда эди деп айтса да ярай. Неге десегиз, янгыз Бабаюртда тюгюл, шо школаны филиаллары озге юртларда да бар эди. Аты айтылгъан маданият идарагъа айлангъан эдик.

–Сонг не болду дагъы? Гъали ёкъму шо школа?

–Заманлар, районубузну башын тутгъанлар алышынды. Шончакъы нечесе, коридорлардан оьтюп, мекенли кюйде къурулгъан школаны хыйлы бѐлюклерин, филиалларын япма тарыкъ деп къысгъартып, аз этип къойдулар. Шону агъамиятлыгъын англамадылар. Инчесаниятыбызны, мердешлерибизни узатмакъ учун яшлагъа инг де тарыкълы тармакъ эди. Олар негъакъ заманын гъар ерлерде йибергенче, шонда къуршалып, пайдалы саниятлар булан машгъул болажакъ эди. Гъали янгыз Бабаюртда, Хамаматюртда да къалгъан.

2009-нчу йылда мени де районубузну маданият управлениесини начальниги этип чыгъардылар, шонда ишин яхшы билеген Зайнап Абакарова директор болуп къалды.

–Сен яшлар учун школаны пайдасын белгилединг. Пикрунг булан разилешмей болмайман. Болса да, шо макътаву инчесаният школагъызын яшлагъа, халкъгъа не даражада хайыры тийди? Не йимик уьстюнлюкlege этишген эдигиз?

–Гертиден де, школабыз обкюрген эди демеге ярай. Шо йылланы ичинде биз яшлар булан хыйлы ерлеге барып, республикадан тышдагъылагъа да пагъмуларыбызны гѐрсетдик, къумукъъланы гъайран йыр, гѐзел бийив дюньясын, халкъ согъув алатланы ангын танытдыкъ десек, къондурув болмас. Бир йыл «Лаукараз» деген белгили Россияны фирманы кѐмеклиги булан халкъара фестиваль-конкурсгъа Франциягъа, сонг Германиягъа, Польшагъа, Брюсселге бардыкъ. Тыш пачалыкъъланы вакиллери бизин къызларыбыз гѐз къамашдыргъан арив къабалайлар да гийип, чилле тастарлар да байлап, оланы къувлар йимик саркъып бийийгенине къарайгъан, йырларыбызгъа ругъланып тынглайгъан кююн гѐрме герек эдигиз. Учуп барагъан жибинни тавушу да эшитиле эди. Мен гитарамны да, къомузубузну да алып баргъан эдим. Франциядагъы вакътибиз де дюньягъа айтылгъан Эйфельни башнясыны тюбюнде Польшадан гелген бираз орусча да билеген адам озлени аргъаны булан макъамлар согъуп тура эди. Мен огъар гитарамны чертип, «Анай

десем, ананай» деген йырыбызны макъамын согъуп гёрсетип: «Сиз шугъар гёре аргъаныгъызны кюйлеп боламысыз?» – деп сорадым. Ол шоссагъат макъамны алды. О аргъанны тартып, мен гитараны согъуп, ёлдашларым булан бырынгъы йырларыбызны йырлап ййбердик. Башняны дёрт де янын гъар тюрлю миллетлени вакиллери бизин аралап алып, къумукъ йырланы ангына гъайран кююнде къулакъасып тынглап, хас уруп завх этдилер. Шонда жыйылгъан чакъы адам барысы да бийип шайлы кеп алдылар. Гъариси гетме къоймай бирдагъы йырлагъыз хари деп тилей эдилер. Гидыбыз къайтмагъа заман болгъан автобусгъа минигиз деп къычыра къалгъан эди. Шо фестиваль-конкурсда биз биринчи ерни алдыкъ, бизге дипломлар да тапшурдулар. Журналистлер де бизден хантав тьюгюл эди, булар къайдан гелген, кимлердир, не халкъдыр деп сорай эдилер. Сёз ёругъуна эсгерме сюе эдим, конкурсгъа барагъанда, шо вакъти «Газпромну» башын тутгъан Керим Басирович Гюсейнов харж булан кёмек эте эди. Олай да, Франциядан алда биз шо къумукъ йырлар булан Москвада оьтгерилген конкурсда болдукъ. Онда 3-нчю ерни ал-

дыкъ. Яшлар булан биз Оренбургну, Сочини, Геленжикни ва оьзге шагъарланы лап улду сагъналарына чыкъдыкъ. Оренбургда жюриде барыбызгъа да белгили йыравлар, композиторлар олтургъан эди.

–Кимлер эди? Бирлерин сама эсгерсенг, балики, охувчуларыбызгъа да къужурлу болур.

–Онда Белоруссияны айтылгъан «Сябры» деген ансамблини ёлбашчысы Анатолий Ярмоленко, Россияны балетини артисти Николай Цискаридзе, композитор ва музыкант Бари Алибасов, Россияны халкъ артисти Олег Газманов, М. Пятницкийни атындагъы хорну ёлбашчысы Александра Пормякова ва олай дагъыдалар бар эди. Мен Булат Окуджаваны «Виноградное косточко» деген йырын гитара согъуп йырладым. Къумукъ йырларыбызда чалынды. Жюри оьтесиз агъамият берип, хошланып тынглай эди. Шонда мен «Эхо гор» деген Дагъыстанны хореграфия ансамблин алып гетген эдим. Айтылгъан «Сарихум» ансамблибиз де бизин булан эди. Олар чы къайда барса да, алдынлы ерлени алмай къайтмай. «Сарихумну» айрыча гётеринкли харс уруп къаршыладылар.

–Садия, бизин къумукъ радиобузну «Алтын фондунда» сени тезде гитара булан йырлайгъан бир нече йырынг да бар. Шо йыллар радиогъа чыкъмагъа яманокъ тынч тюзюл эди. Сен радиогъа нечик ёл тапдын?

–Мен Магъачкъаладагъы музыка училищеде билим алагъан 1982–83-нчю йылларда охув ожакъланы арасында «Студенческая весна» деген конкурслар бола эди. Къызардашым институтда охуй эди. Ол мени бир–бирде озълени институту учун гитарамны да согъуп бирче йырлама чакъыра эди. Къаравчулар да, жюри де йырларыбызны ушатагъанын оланы жанланывундан гъис эте эдик. Шолай бир гезик мени сагынада йырлайгъанымны телевидениеде къумукъ берилишлени юрютеген Шарапутдин Сулейманов гёрюп: «Садия, бек арив йырлайсан. Гел, радиогъа, телевидениеге йырларынгни язып алайыкъ», – деди. Шо заман мени денгиз ягъада, паркда йырлай туруп чыгъарып алгъан эди. Шолай ону гъаракаты булан къумукъ радиогъа да йырларым етишди. Магъа о заман гостелерадиогъа ишлеме гел деп де чакъыра эдилер. Тек мен бармадым, училищени битип, юртгъа къайтып къалдым.

–Къайдан гелген сагъа олай йырламагъа устапыкъ?

–Ата–бабаларымдан. Ата янымдагъы тухумумдагъылыны эпсиз арив йырламагъа, сокъмагъа пагъмусу болгъан. Олар очаргъа чыгъып олтурса, кимге агъачкъомузну, аргъанны ташласа, тартып алып къайсы да согъа болгъан. Мен де согъаман чы терс къомузну да. Баягъы, оланы къаны менде де бар.

–Бу сизин маданият тармагъыгъызгъа не йимик бёлуклер гире?

–Бизин адамланы иштагъландырагъан «Бабаюрт» деген халкъ бийив ансамбли-биз бар. Олар булан биз кёп ерлерде фестивалларда болгъанбыз. Мисал учун, 3–4 йыл алгъагъа Къырымда, Сочиде, Владикавказда ва озгге ерлерде. Олай да, «Тюзню тавушу» деген озълени ярыкъ ангы булан къайсыбызны да тергевюн тартагъан халкъ хорубуз бар. Ону гъали эл арада танымайгъанлар кёп аздыр. 2017-нчи йыл шо хорубуз конкурс–фестивалда Сочиде

2-нчи ерни де алгъан эди. Бизин айрыча яшланы театр студиясы бар. Шону чебер ёлбашчысы Жамиля Исламова да бек бажарывлу, ишин сюеген къыз.

–Садия, сени йимик йыргъа, сокъмагъа уста касбучулар йырлар, макъамлар язгъан кюю бола. Баики, йыр, макъам язмагъа да гъюнеринг бардыр?

–Мени бир–бир йырларымны Зайнап Абсаматова да йырлады. Мисал учун, «Сююв деген гюзгюдюр» деген сарынны сёзлерин училищеде охуйгъанда язгъан эдим. Пианино согъуп йырлайгъан кююм бола эди. Тюзю, кимни макъамы экени эсимде ёкъ. Сонг «Ёлукъмагъан бусанг, ёлукъмас эдим» деген сарынны макъамыны автору белгили Дагъыстанны ат къазангъан врачы, композитор Шамхал Алиевич Шамхалов эди. Ол озълени медицина институтунда «Хрусталик» деп ансамбль къургъан эди. Мен де шо ансамблге къошулгъан эдим. Шамхал Алиевич шону къумукъ къызлагъа язаман деп язгъан эди. Ол мединститутда охуйгъан Запирге де, магъа да тапшургъан эди. Биз шону аранжировка этип, оьрде де эсгерген кюйде, «Студенческая веснада» бирче йырагъан эдик. Эсимде, Шамхал Алиевич мандолинада, мен гитарада, бир аварлы студент аккардионда ойнап, бир гёзел къумукъ йыр чалынып къалгъан эди. Бизин телевидениеге де чыгъаргъан эди. Гъали Запир Магъачкъаладагъы 2-нчи шагъар больницада айтылгъан анестезолог болуп чалыша. Шо сарынны сёзлерин мен де, Магъачкъаладагъы къызардашым Рупия Даветеева да къошулуп яздыкъ десем де ярай. Олай да, «Ана десем, айланамда ай шавла» деген Зайнап заман–заман йырлайгъан белгили йырны билесиздир. Мен шону макъамын да, сёзлерин де къызардашыма багъышлап язгъан эдим. Зайнап ону Жаминат Керимовагъа алып барып, бир–бир сёзлерин алышдырып, аналагъа багъышлап башгъачалай этдирген эди. Шогъар Жаминатныки де, меники де къошулуп, бир йыр болуп къалды.

Паху Гъайбуллаева

Къумукълар. XX асруну башында

Бизин бир тарихибиз бар...

**Къысматны белгилери булан гъызлар
Биз алгъасап толтургъан сатырлар.
Къысмат эмендей, терен тамур яйгъан,
Башында, ортасындан, артындан.**

Борис Слуцкий

Биринчилей мен «адамланы алдына» 2024-нчю йылны март айыны 7-нде чыкъдым. Украинадагъы хас асгер гъаракатда оьлгенлени агълюлери булангъы ёлугъув эди. Артыкъ талчыгъывлардан къайры, бир зат да къаравулламай эдим, тек ойлашдым: жан бергенлеге гъюрмет этиле, мен къачан болгъанча уланымны эсгермей, яшырып туражакъман? Баракалла, шо чараны оьтгергенлеге, (Магъачкъала шагъарны Совет район администрациясы) уланларын чакъсыз тас этген аналагъа, агълюлеге инче, сакъ янашгъанына... Олар оьзлени атын арагъа чыгъармагъа къарамай эди, гертиден де, гъакъ юрекден талчыгъа эди.

Къаралар гийген къатынланы арасында мен оьзюмню ювукъ адамларымны арасында йимик гъис эте эдим. Шо Буддагъа оьлген яшын тирилтсин деп тилеме гелген къатын йимик. Будда рази болгъан, эгер де, ол оьлю болмагъан уйден будай урлукъну гелтирсе. Мени учун къайгъымны юрегини лап инче къылларына ерли гъис этеген адамланы гёрмеге, эшитмеге бек агъамиятлы болгъан экен. Биз авлетлирибизни гъакъында бири-бирибизге хабарлай туруп йылай эдик. Яшавну маънасын тас этген аналаны оьзлерден къайры, бирев де англамажакъ. Биревге де англатып, шо авур юкню оьзгесини инбашына юклеп болмассан... Тас этмегенлер англап да битмес... Тарыкъ да тююлдюр англагъаны. Яшларын тас этген ахырынчы биз болайыкъ! Яшасын яшав!

Яшавубузну зувгъанлардай айландырабыз, болгъан къайгъыда оьзюбюзню айыпларыбызны, себеплерин излейбиз... Не ерде шо мюгълетни токътатып, алдын алма бола эдик...

Мен бирдагъы бир затгъа тамаша этдим. Бизин оьлген уланларыбызны яшаву нечик бир-бирине ошагъан экен. Хасияты, яшавгъа, жамиятгъа, оьзюне янашыву бир йимик экен...

Мен—1999-нчу йыллардагы дав агъвалатланы ортакчысыман, милицияны отставкадагы майоруман. Агъвалатланы лап къызгъан вакътисинде аслу гьалда обьгенлени ва яралангъанланы пачалыкъ савгъатлар булан белгилемкни гьакъындагы документлени гьазирлей эдим. Шо заман мени къолумдан обьтген чакъы кагъызлагъа къарагъанда, мен яшланы къысмаатлары бир-бирине ошагъанын эс этдим... Хыйлы яшыртгъын агъвалатланы гьакъындагы маълуматланы гьакъында заманында ва дурус билдирмекни маънасын ва агъамиятлыгъын англадым... Уланларын тас этген аналаны гёзлерине къарама къоркъа эдим, юрегим ярылма аз къала эди.

О заман мен де оланы арасында болажакъман деп эсиме геледимиз?! Бизин яшларыбыз даим яшажакъ, бизин башгъа дюньялагъа узатажакъ деп эсибизге геле эди. Шогъар инана эди, мен де инана эдим...

Бизин уйленени тамына къагъылгъан мрамар такътадан тувра мени гёзлериме уланым къарагъан. Ол яшдагы оюнлары булангъы абзарын бек сюе эди. Гечге таба, ишлейген ериде абзарына ювукъда болуп токътады. Обьюню яшлары да шунда обьсер, школагъа юрюме башлар деп умут эте эди. Ону гиччилер, агълюсюе учун бек

жаваплылыкъ гьислери бар эди. Иниленни хатирин биревге де къалдырма къоймай эди, (гъали агъасын лап да кёп сагъынагъан олар) обьюню яшлары болгъанны бек сюе эди, тек къысмаат буюрмагъан, шо ону уллу талчыгъывларыны бириси эди...

Ол агълюде гьар тюрлю низамланы ва мердешлени къурагъанлардан эди. Ярыкъсыз ахшамлар обьтгере эди. Ахшамны майчырыкълар булан къаршылажакъбыз деп, алданокъ билдире эди, арив ашлар гьазирлей эди. Къашкъаралгъанда майчыракълар ягъыла ва ашама олтурабыз. Шо гюнлени бирибиз де унутмайбыз ва сабурсуз кюйде къаравуллай эдик!

Кёп заман обьюнне къоюлгъан ат булан разилешмей эди. Мени герти атым башгъа дей эди. Янгы эки йыл битип турагъанда, Вадим мени йылайгъан къурдашымны къолундан тутуп: «Йылама, бары да зат унутулажакъ», – дегенде, манг болуп къалдыкъ, гиччи яшдан шолай сёзлени къаравулламай эдик. Сонг ол обьсе туруп, анасы гьисанда охута ва тарбиялай эдим. Уланым гьакъыллы экенин ва тувгъанындан тутуп яшама бек алгъасайгъанын англадым. Уллу затлар арекден гёрюне!

Ол ярыкъ бере эди, шатлыкъ, ругъ. Ону адамланы бирлешдирме, сыкълашдырма обьтесиз пагъмусу бар эди, ону башында гьар гюн йимик янгы ойлар тувулуна эди... Спорт, айрокъда футбол булан бек иштагълана эди, къайда не ерде болса да, команда къурма белсене эди. Гьатта Москвада Россияны Президентини прес-къуллугъуну башчысы Дмитрий Песков булан ойнагъан. Ойнайгъандан къайры, футболну гьакъында макъалалар, шиърулар яза эди, къысгъаметирли фильмлер чыгъара эди. Гъали мен ону шиъруларын башгъачалай охуйман.

Ол яшавда мени лап яхшы насигъатчымы, танкъытчымы эди: «Анам, сен обьюнне тийишли къыймат бермейсен», «Анам, сен шону билмеге (уйренмеге) тарыкъсан», «Анам, шу фильмге къарамагъа герек», «Анам, палан китапны охумай къойма», «Анам, тарбиялы адамны телефондан тавуш билдиривю бир минутдан артыкъ болмагъа герекмей». (Къайдан биле эди? Тек биле эди чи!) Ол не ерде де

мени якълама гъазир эди, тек танкъыт этмеге де унутмай эди...

1999-нчу йылдагъы агъвалатланы вакътисинде милицияны къуллукъчуларына ял алагъан гюнлер берилмей эди, мени буса о заман не анам, не къайнанам ёкъ саялы яшларым булан бирче «ишлей» эдим. Вадимге, уллусуна 13 йыл бола эди, ол кёп кёмек эте эди. Кабинетимде дарсларын эте эди, инисин де яшлар бавундан алып шунда геле эди. Ол компьютерни бек анлайгъан яш эди, текстлеримни жанландырма кёмек эте эди, ону тарихден билимлери мени хыйлы керен къутгъаргъан эди.

Мени йимик, Вадимни де китапдан айырып болмай эдинг. Обсюп гелеген яшынг булан белгили асарланы арагъа салып ойлашма нечик кепинг геле. Гъарибизни къаравларыбыз рас гелмей, эришивлерибиз къызышып гете эди. Сиз Достоевскийни ушатамысыз? Мен ушатмайман, о буса Вадимни сююмлю авторларыны бириси эди. Фейтхвангерни яратывчудугъун къабул этемисиз? Вадим атын да эшитме сюймей эди, мен буса уллу кеп алып охуй эдим. Амма Шолоховну, Толстойну, Носовну яратывчудугъуна бир йимик разилеше эдик. Ол бары да белгили фильмеге къарап чыгъа эди, айтылгъан китапланы охуй эди. Гъали магъа ким англатар ва ёл гёрсетер?

Мени уланларым мен объюм де къуллукъ этген милицияны сыдыраларында ишлеген. Аты айтылгъан Адилгерей, министр о заманлар бизин сыкълашдыра ва ругъландыра эди. Вадим ону булан таныш болувауна обътем бола эди, министр огъар бир тюрюлю айрыча тапшурувлар да бере эди. Уланларым объзлер учун касбу танглайгъанда: «Анам, биз объзюбюзню милициядан къайры башгъа иште гёрмейбиз», – деп айтгъаны яхшы эсимде къалгъан. Вадимни байлыкъгъа талпыныву ёкъ эди, адиллики излей эди, объзюне къыйышмайгъан адамлар булан тез байлавлукъларын уъзе эди.

Ол Москвада турагъанда, Украинада хас асгер агъвалатлар башланды. Ол политикагъа бек тергев бере эди, Донбас, Луганск авзундан таймай эди, ондагъы адамлагъа гъакъ юрекден жаны авруй эди.

Башгъачалай болмагъа да кюй ёкъ эди! Авар тайпамдан биз Имам Шамилге къардаш болабыз, мени улланамны анасы ону зукъариси бола. Уллатамны атасы Гъайбулла-Ватандаш ва Уллу Ватан давланы ортакъчысы, къызыл партизан эди. Бийик, исбайы адам эди, папахын башына даим къынгыр салып гие эди ... Ону гъакъында гъали де макътавлу хабарлар юрюле, ону зукъариси Магъач Дахадаевни аты Дагъыстанны тахшагъарына къоюлгъан. Ата якъдан уллатам Владимир Попов 16 йыллыкъ чагъында 18 йыл болагъан къызардашы булан Уллу Ватан давуна вакътисинде фронтгъа гетген. Олар Берлинге ерли етишген сонг, Уьстюнлюк къазанып орденлери ва медаллары булан Дагъыстангъа къайтгъан.

... Хас асгер гъаракат башлангъанда, Вадим шоссагъат Донбасгъа гетме сюйген, онда референдум объгтерилмеген эди шо саялы о якъгъа чыкъмагъа тынч тюгюл эди. 2022-нчи йылны июль айында бизге Донецкден зенг этди ва Донецк халкъ республиканы милициясыны сыдыраларына гёнгюллю кюйде къошудгъанын билдирди. Вадим о якъдан сёйлейгенде ерли халкъ нечик къыйынлы гъалларда яшайгъанын хабарлай эди, айрокъда яшлар учун бек талчыгъа эди. Ол оланы къорума гъазир эди.

2022-нчи йылны июль айыны 26-нда ол тангала (27-нде) алгъа багъып тербенебиз деп билдирди ва шондан сонг дагъы байлавлукъгъа чыкъмады...

Ону тас этермен деген къоркъув мени гъызарлай эди, ол нече керен обълюмден къылдан къыл къалгъан ва чакъ –чакъда яман тюшлер гёре эдим. 2008-нчи йылда Магъачкъалада Венгер асгерчилени атындагъы орамда милицияны машинине террорчулар атышгъанда, ол шо вакъти ишинде эди ва биринчилерден болуп кёмекге алгъасагъан. Гючлю атышывда олар чапгъынчыланы токътатып болгъан. Бириси де обълмеген, амма барысы да яранган. Вадимни аягъына гюлле тийген эди. Шолай гючлю савутлу къаршы турувдан сонг, милицияны бары да къуллукъчулары сав къалгъаны биринчи керен эди.

Уланым обългени гъакъында мен арадан 2 ай ва 3 гюн обътюп хапарсыздан билдим,

ону тувгъан гюнюнде, 2022-нчи йылны октябрь айыны 12-нде. Шо гюн ахшам ону булан бир класда охугъан къурдашы видеороликни бакъдырды. Август айны 3-нде Донецк Республиканы халкъ милициясыны 11-нчи полку Пески деген посёлок учун ябушувлар юрюте. Асгер мухбир Андрей Филатовну шо сапарында Вадим узата. Атышывлар ва атыльывлар яхшы эшитиле. Шону булан видеоролик бёлоне...

Жанланып гетдик, демек, яшым сав, ону оьлгенини гыакъында бизге билдирив гелмеген. Вадимни иниси шо полкнун номерин табыш сёйледиде ва бизге шо къайгылы къара хабарны айтдылар. Гертиден де, Попов Вадим Анатольевич оларда къуллукъ этген, август айны 4-нде ярангъан, арадан беш гюн оьтют, госпитальда оьлген ва Донецкидеги Макътавлукъну аллеясында гёмюлген.

Мен Донецкиде эки керен болдум, душман топланы атыльывлары бир мюглетге де токътамай. Уланым къуллукъ этген полкнун бинасы бузулгъан, адамлар подвалларда яшай. Полкда магъа уланымны къабурун гёрсетдилер. Ол мени учун ят тарапланы бирден ювукъ этген ерде къаравуллай.

Сонг белгили болгъан кюйде, шо мени уланымны ахырынчы эки гюню болгъан

ва къысмагъа магъа шону гёрме имканлыкъ берген. Пески гиччирек посёлок Донецкиге тийип тура, бизин Таргъу йимик шагъардан бийикде ерлешген. Бир километр ариде Донецкини халкъара аэропорту, шо посёлокдан украинли фашистлер 8 йыл шагъаргъа атышыв юрютют тургъан. Бизин асгерлер Пескини август айны 5-нде азат этген, Вадимге буса оьлю яра августну 4-нде тийген.

Донецк госпитальда Вадимни аякъларынын гесгенде, ол дагъы эсине гелмеген ва ажжал булангъы тогъатартывда уьст гелип болмагъан.

Балам, ананг тапды сени...

Аявду яшым! Оьктем, къоччакъ, рагъмуду ва исбайы батыр! Дюр, мени уланым исбайы адам эди, шо давда жанын берген хыйлы аналаны балалары йимик, герти игит эди.

Сиз бу дюнъядан гетмегенсиз – сиз мунда даимге къалгъансыз...

Райисат Гъайбулаева

Агъматхан булангъы ёлугъувлар

Юртлу адам биринчилей шагъаргъа чыкыгъанда, адатлы кюйде янгы, уллу ер булангъы таныш болувун тюкенлерден башлай. Озокъда, бизин де, Дагъыстан педагогика институтну биринчи курсуну студенткаларын шонда багъып тартды. Буйнакскийни атындагъы орамда китап тюкенге гирдик. Китаплардан къайры, дагъыстанлы язывчуланы ва шаирлени айрыча суратлары да сатылагъанын эс этдик. Мен дарги язывчуланы ва шаирлени: Рашит Рашитовну, Агъматхан Абу-Бакарны, Сулейман Рабадановну ва башгъаларыны суратларын сатып алдым.

О заманларда, 60-70-нчи йылларда китап тюкенлерде кеп адам бола эди. Мени булан бир курсда охуйгъан къурдаш къызларым Зоя Керимова, Перизат Агъматова, Къызбике Агъарагъимова булан тюкенден чыгъа турагъанда, бирев дарги тилде:

– Гъей, арив къыз, онча китапны ва суратны алып не этесен?– деп сорады.

Биз тамаша болуп айланабызгъа къарадыкъ. Яныбызгъа эки эргиши гелип токътады.

Олагъа багъып къарамай: «Бирлерин институтдагъы къурдашларыма оьлешермен, кългъанын юртгъа алып барарман»,– деп жавап бердим.

– Сен, къарайман адабиятны кеп сюесен,– деди илиякълы кюйде оланы бириси.

Мен не айтагъанны билмей, уяла туруп, сёйлеген гишиге багъып къарадым ва шосагъат Сулейман Рабадановну таныдым. Ону къырыйында буса, бютюн уьлкеге танывлу Агъматхан Абу-Бакар токътагъан эди. Ол мен алгъан суратдагъы келпетге эпсиз ошагъан эди.

Озокъда, мен дагъыдан да бек уялдым ва тез гетме суюдюм. Тек Сулейман Рабаданов мени булангъы лакъырын токътатмай соравлар бере эди: къайсы юртдансан, райондансан, атанг-ананг кимдир, къайда охуйсан...

Мен биле эдим Сулейман (ону иниси Таин биздеги школада муаллим болуп ишлей эди) бир вакътилер бизин Дахадаев райондагъы Дейбук юртубузда яшагъан ва школабызда охугъан. Шаир шону эсге алды ва мени атамны яхшы таныйгъанын айтды... Огъар оьзюнден уллу саламлар айтмакъны, яхшылыкълар ёрамакъны тиледи ва суратына кълбасын салып масхара этди:

– Мен Агъматхан йимик кълбаслар оьлешердей онча танывлу тююлмен, тек бир онгайлы кюй гелгенде неге пайдаланма ярамай...

Агъматхан Абу-Бакар иржайды. Ол оьзю де суратына ва хабарлары булангъы китапгъа кълбасын салды.

Агъматхан ва Сулейман мени къурдаш къызларым булан да сёйледи ва институтгъа студенткалар булангъы ёлугъувгъа гележегине сёз берди.

Шо ёлугъув магъа Агъматхан Абу-Бакарны ва Сулейман Рабадановну яратывчулугъуну герти якъчысы ва якълавчусу болмакъ учун таманлыкъ этди.

Арадан бир жума оьтюп, пединститутну студентлери булангъы ёлугъувгъа янгыз Агъматхан ва Сулейман гелип кълмады, олар булан бирче Расул Гъамзатов, Аتكъай Гъажаматов, Юсуп Хаппадаев ва Байрам Салимов да бар эди.

19-нчу йыл болгъанча пединститут Къатынланы институту деп юрюле эди, мен тюшеген йыл буса, Гъамзат Цадасаны

атындагы Дагъыстан пачалыкъ педагогика институтга айланды. О заманларда ректор болуп талаплы, рагъмулу, гъакъыллы Хадижат Магъамматовна Кебедова чалыша эди.

Оыр охув ожакъгъа атасыны аты къюлгъан булан байлавлу Расул Гъамзатов эки студенткагъа оьзюню атындан стипендия бережегин билдирди. Хадижат Магъамматовна шосагъат мени атымны айтды, магъа янгы 15 йыл битгенин де эсгерди...Муна шолай мен эки йыл Расул Гъамзатовну стипендиясын алдым.

Ёлугъувдан сонг, Агъматхан ва Сулейман мени къырыйыма гелип шо шат агъвалат булан къутлады. Олар мени учун сююнген кююн гёрмеге тарыкъ эди! Шо мени белгили язывчу ва шаир булангъы экинчи ёлугъувум эди. Агъматхан ва Сулейман даим бирче бола эди, бирче Уркарахадагъы орта школада охугъан ва айрылмас уллу къурдашлар болуп гелген.

...Арадан бир нече йыл оьтюп магъа Агъматхан Абу-Бакарны агълюсю Фатима Абакарова булан таныш болмагъа насип болду. Ол Илмулар академияны филиалында ишлей эди. Мени ону булан Абдулла таныш этди. Заманлар гетип биз язывчуну да, ону агълюсюню де герти къурдашларына айландыкъ. Гъар Янгы йылгъы байрамлагъа Грузиядан Фатима Омаровнаны эркъардашы Абдулла Омарович ва къызардашы Манаба Магъамматова геле эди. Биз эрибиз булан да оларда кеп къонакълыкъда бола эдик.

Шагъарны Горькийни атындагъы 6 номерли бинасында «Совет Дагъыстан» ва «Дагъыстанлы къатын» деген журналланы редакциялары ерлешген эди, баш редакторлары-Агъматхан Абу-Бакар ва Фазу Алиева. Фазу Гъамзатовна бир вакъти Агъматхан булан бирче Адабият институтда охуй, сонг олар агълюлери булан да къурдашлыкъ юрюте эди. Редакцияда оьтгерилеген гъар чарагъа Агъматхан Фазуну да, мени де чакъыра эди. Ёлугъувлар бек къужурлу кюйде оьге эди. Журналланы Редакторныйдагъы уллу биналагъа гёчюргенде де олар бир къабатда орунлашды.

Нече де тизив заманлар эди! Агъматханны гёрме, ону булан ёлукъма кеп белгили адамлар геле эди: язывчулар, шаирлер. Чакъ-чакъда Грузияны ва Осетияны киностудиялары да къонакълай бола эди. Олар язывчуну асарларына гёре фильмлер чыгъара эди.

Яш йылларында тенглилери йимик, чыкълы эртенлер яланаякъ яшыл отлу

авлакълардан чапгъан, будайбашланы оьсеген кююн гёрген, биченликлени уьстюнден учуп чарнайгъан къарапайланы тавушун эшитген, анадаш якъланы бары да гёзеллигин сезген ва, балики, шо саялы оьзюню асарларында бизге охувчулагъа да тавлар элибизни гъайранлыгъын уста кюйде гёрсетмеге бажаргъан...

Агъматханны бары да асарлары гъакъ юрекден этилеген ачыкъ лакъыр йимик. Чебер сёзюню устасыны уллу насипи шо тюгюлмю? Ата юртуна, кубачилилени саниятына, оланы яшав къайдаларына, турушуна бакъгъан сююв онда тувгъанындан берли яшай эди. Шо саялы, гъатта, айланада оьчлюк, зулму оьмюр сюреген заманларда да шо сююв Агъматхангъа янгы асарларында халкъыбызны зорлугъун, загъматчы адамны зорлугъун гёрсетме кёмек эте эди.

Адамларда гъар тюрлю пагъмулар бола. Бирлери шиърулар, хабарлар, повестлер, романлар яза, башгъалары сурат эте, бирдагъылары сыйлы ташдан гёзел безенчиклер ясай, оьзгесини къурумчулукъ пагъмусу бар, биревлер оьзюню гъар гюнюлюк, гёзге гёрюмлейген ишинде пагъмулу буса да ярай... Амма адамны лап уллу пагъмусу – башгъасын англамакъ учун гъазирлик, тергевлю, гъайлы болмакъ. Шо сыйлы хасият кеплерде ёкъ буса да ярай, амма Агъматханны Яратгъаныбыз эркин кюйде савгъатлагъан.

Агъматхан Абу-Бакар охувчуланы герти сюююн къазангъан. Олар язывчуну яратывчудугъу булан сукълана ва чебер сёзюню устасы эсинде даимге ярыкъ, тизив адам ва инамлы къурдаш гъисапда къалажакъ.

Кубачи юртну тавларында яшыл тав бетлер йыртыллай, ал тюсю итбурунну емишлери гюнешни шавлаларыдай гёрюне, къоз тереклени япыракъларыны шыбышланыву чалына, ачыкъгёзлю чечеклеге эртенги чыкъ тюшген. Тавлардан тюзлеге оьзлени даимлик макъамын токътатмай булакълар агъыла. Юдузлар энемжаяны бары да тюслери булан айланадагъы емиш бавлагъа, орманлагъа ярыкъ бере. Шыплыкъ, гъавада бишген емишлени татли ийиси сезиле. Бу гёзеллик даимге къалажакъ. Тек оьмюр къысгъа, ажжал да языкъсынынв не зат экени билмей. Эми табылмасдай, эливаш аврув арабыздан оьзюне тенги ёкъ Агъматхан-Абу-Бакарны алып гетди.

Патимат Вагъитова

Авлия масхара

Гъава язбашны эсиртеген татлилиги булан толгъан. Учсуз, къырыйсыз кёклерде бир де башгъа тюгюл, исси апрель гюнден леззет алагъандай аста-аста бёртген булутлар уча.

Зайнап алды булан астаракъ колясканы тебере туруп, эркин абзардан айлана. Уьстю гёк ювургъан булан ябылгъан, обзюне гъали-гъалилерде янгы эки ай битген уланы Гъажи гъайсыз кюйде юхлай.

Бош скамейканы гёрюп, Зайнап шогъар багъып тербенди. Гюнню тюрбюнде исси болгъан такъталарда олтуруп, аякъларын узатды. Гъейлер, не яхшыдыр!

Жагъил къатынны юреги насипден йырлай эди, айрокъда Зайнап обзюню гиччи авлетине къарайгъанда яда къолуна алгъанда. Ол эрге сююп баргъан эди ва, озокъда, яшлары болгъанны бек сюе эди. Гъажи тойдан сонг эки йыл обгюп тувду, сав-саламат яш болуп обсе эди, тек обзге яшлар йимик даим тергевню талап эте эди. Шо саялы Зайнап бираз сама ял алмакъ учун, не имканлыкъны да къоллама къарай эди.

Ойгъа батып, ол скамейкагъа гелип, янаша арив гийинген буса да, тек сан-саны саллангъан, 50 йыллар чагъындагъы токъ эргиши олтургъанын эс де этмей къалды. Къарагъанда, хоншу уйлерде турагъангъа ошай.

– Уланмы?– деп сорады ол, Зайнапгъа ва коляскагъа тикленип, къашларын да тюрюп, бир тамаша кюйде къарады.

– Дюр,– деди Зайнап иржайып.

– Биринчисими?– деп узатды базыкъ адам кюлемсиреп.

– Биринчи...

– Ва ахырынчы? Эргиши бир де башгъа тюрюл кюркюрю зат айтгъандай, завх этип кюрлеп йиберди.

Зайнап силкинип гетди. Ол къылыкъсызлыкъгъа ва хатиржанлы сёзлеге тийишли кюйде жавап бермеге уйренмеген эди, шо саялы аста тавуш булан бурнуну тюрбюне бир затлар мырыллады ...

– Неге?.. не зат сёйлейсиз?..

Якъларындан бюлдюр-бюлдюр гёзьяшлар агъылма башлады. Зайнап атылып туруп, коляскасы булан уланын уяндырмайгъан кюйде тез ариге гетмеге къаст этди.

«Масхарачы» артда къалды, тек Зайнап токътамай эди, шо скамейкадан болгъан чакъы арекеде турмагъа сюе эди. Къатынгиши шо адамгъа не яманлыкъ этгенин, неге эргиши себепсиз шолай пашман затны айтгъанын англап болмай тура эди. О чу огъар ачыкъ кюйде, дагъы яшынг болмасын деп ёрады. Зайнап чы ону биринчилей гёре эди!

Абзардан ари де, бери де айланып, Зайнап не буса да теренден тыныш алып, сувлу гёзлерин сибирди. Гъатта ичинден обзю-обзюне урушду. Энни бирев бир авлиялыкъ айтгъан деп бузулма тарыкъмы?! Балики, яш тапгъан сонг гъали де бир кюрюге гелип битмегенмендир...

Гъажи гёзлерин гъаран ачып, йыламсырап йиберди. Зайнап шоссагъат уьстюнде токътап:

– Кимдир бу уянгъан? Ананы гюнешини! Уйге къайтма заман болдуму?

Уланына маслагъат этип, подъездине багъып алгъасады.

...Арадан хыйлы йыллар оьтдю.

Зайнап уьч йыл яшап айрылды. Алда да онча агьлюсюню гьайын этмейген эри башгьа кьатын булан яшай эди. Зайнап бютюн яшавун уланына багьышлагьан, тарыкь-герек булан таьмин этмек учун эки ерде ишлей эди. Дагьы ол эрге бармады.

Гьажидан анасын школадагьы уьстюнлюкleri булан сююндюре эди, сонг тынч кюйде университетге тьушген. Оьр билим алып, яхшы иш тапгьан, уйленген. Анасын бек суюе эди. Ол ону биргине-бир яшы кюйде кьалгьан. Биринчи ва ахырынчы.

Заманда бир Зайнап шо скамейканы кьырыьындан оьте эди, 30 йыллар алгьякьда болгьан лагьырни эсге ала эди. Дагьы шо гишини бир де гьермеген.

Шо заман ол бир зат да айтмагьан эди буса не болар эди? Балики, кьысматы башгьачалай айланар эди..

Озокьда, Зайнап англай, балики, эргиши огьар зарал этмеге суюмегендир, эсине гелген биринчи затны айтгьандыр. Ол айтмаса да, ону агьлю яшаву тюзелмей эди.

Буса да, шотай авлия масхара этмеге негер тарыкь эди?

Негер?..

Любовь Остревная

Элмира
Абиева

Администрация
внутригородского округа
«Кировский район»
г. Магнитогорск

Яшавда ерин тапгъан

Ону келтетини асил хасиятларын билип къойгъандан къайры, ол сени айланангда гъар гюн тувулунагъан юз тюрлю масъалалагъа жавап тапма кѣмек этеми деп эсинге геле. Овзюню сююмлю ишин эте туруп, ол даим бир низамгъа, ёрукъгъа аркъатаяй – магнасын лап теренине ерли англамакъ ва тюз къараргъа гелмек, четим гьалгъа тарыгъанланы къыйынына табылмакъ. Ачыкъ юрекли Элмира Абиева башгъаланы арасында яхшы болуп гѣрюнме къарамай. Ол адамланы овзюне илиякълыгъы, рагъмулугъу булан тарта.

Анадаш топуракъны тузу...

Сулейман-Стальск район...Гюнеш лап оьрге гѣтерилип, отуна бай биченлик-лени ва къарлы тавланы келлесине шавлаларын яя. Шогъар анадаш эл деп айтыладыр. Огъар бакъгъан сююю де ата-анасыны ожагъындан башлангъандыр. Гъар гезик юртуна гелсе, олар булан байлавлу агъвалатлар, мюгълетлер шоссагъат гѣз алдына гелип токътай. Атасы Гъажибала Гъажимурамович школаны директору болуп ишлеген, анасы Магиханум бютюн оьмюрюн агълюсюне, яшларына багъышлагъан. Элмира Гъажибалаевна айтагъан кюйде, ата-анасы оьзлени авлетлерин гиччиден берли дагъыстан адатлагъа ва мердешлерге гѣре тарбиялагъан.

– Шо насигъатланы кѣбюсю атамдан геле эди. Шолар бизге гележекде гъарибизге яшавубузда оьз ерибизни тапмагъа кѣмек этди,– деп хабарлай ол.– Анам чыдамлыкъгъа, исси агълю ожакъны къурмагъа уйретди.

Улду агълю учун яшавунда ярыкъ береген маякъдай, беш уланны ва бир къызны анасы уй къуллукъларына къаратангда гирише эди ва гечеортада битдире эди. Ону гъайлы янашыву бизин агълюбюзге тозулма къоймады ва бюгюн де эркъардаш-къызардаш бир-бирибизге табылып, кѣмек этип яшайбыз.

Элмира школада бешлеге охуй, гъар тюрлю жамият ишлерден ва чаралардан да баш къачырмай. Ону гиччиден берли агълюсюнде тувулунгъан хасиятлары тенглилери, муаллимлери булан тез умуми сѣз тапма имканлыкъ бере.

– Мени учун яш йылларым гележекде яшавума ругъ, илгъам берген гюч болуп токътады,– дей Элмира Гъажибалаевна. – Атам-анам бизин билим алывубузгъа айрыча агъамият бере эди. Оланы яхшылыгъындан бизге генг дюньялар ачылды.

Школаны алтын медалгъа битдирген. Ол поэзияны кѣп сюе, орус классиклер булан иштагълана болгъан. Даим китапланы дюньясына чомулуп юрийген Элмира бир гюн лезги шаир Ибрагъим

Гюсейновну шиъруларын охуп, анадан поэзиясына гъашыкъ бола. Милли адабиятдан таба къысматын бир-бирине ошамайгъан къыркъ ёлу баргъа тюшюне. Шо ёллар сени суйсе оьрге чюе, суйсе ерге гийире. Балики, шаирни шогъар байлавлу философия ойлары Элмирагъа гележекдеги касбусун танглавгъа таъсир этгендир. Ол Москвадагъы эркинликни сююв булан макъталагъан, студентлеге дарс беривчулер булан ачыкъдан лакъыр юрютме имканлыкъ береген университетни философия факультетине тюшме токъташа.

Философия – ой къурагъан илму...

Шо Дагъыстанны йыракъ тав юртундан чыкъгъан студентка оьзюню алдына салгъан муратланы ва умутларын яшавгъа чыгъармагъа белсенген насипли заманлары эди. Москва инг башлап ону бютюн дюньягъа макъталгъан оьзюню маданият эсделиклери, театрлары, му-

зейлери, выставкалары булан тамашагъа къалдыргъан.

– Метрода бирден оьзлени алда тахшагъарны театрларыны сагъналарында гьрген белгили актёрлар булан ёлугъуп къалсакъ, сююнуп оьле эдик. Шаирлер, язивчулар уллу майданларда шиъруларын, асарларын охуй эди. Мен оьзюмню насипни тьрюнде йимик гъис эте эдим, – деп узата ол. – Философия факультетде охуйгъаным булан бек оьктем бола эдим.

Студентканы айрокъда бырынгъы философия тергевюн тарта, гечге таба немис классика философия булан иштагълангъан. Янгы ахтарывлары булан арагъа чыкъгъан гъалиги философланы илму ишлерин де охума унутмай.

Шо заманларда ону яшавунда бирдагъы бир гьрмекли агъвалат бола, оьзюню юртлусу Раидин Абиевге эрге бара ва милли адатларына гьре агълюсюн къура. Ол Магъачкъала шагъарны администрациясында ишлей эди. Охувун тамамлап, Элмира Гъажигабаевна тавлар

элине къайта ва ол тарыкъ касбучу болуп токътай. Ону Дагъыстан пачалыкъ медицина институтну философия ва илму коммунизм кафедрасына (гъали философия ва тарихи кафедрагъа айлангъан) ишге чакъыралар. Мунда ол ассистентден башлап, профессоргъа ерли етише, кандидатлыкъ ишини темасы: «Дагъыстандагъы философия ойну тувулунувунда мифологияны ва динни таъсири». Арадан беш йыл обтюп, «Дагъыстан халкъланы маданиятыны тарихинде философияны ва динни ери» деген монографиясын тамамлап, философия илмуланы доктору деген атгъа да ес бола.

Алимден де артыкъ...

– Мени дин, маданият, медицина философия булан байлавлу илму ахтарывларым, ойларым «Дагъыстанда мифология, динни, дин философияны очерклер», «Супулукъ ва супулукъ философия Дагъыстанда» деген китапларында ер тапгъан,– дей Э.Абиева.

Алимни чалышывуну дазулары генг. Диссертантланы гъазирлев, лекцияланы охув, академияны гъар тюрлю факультетлерде философиядан, культурологиядан, биоэтикадан ва педагогикадан практика дарсланы юрютов. Артагъы 5 йылны ичинде обр охув ожакъны жамият байлавлукълагъа ва тарбиялав ишлеге къарайгъан проректору эди. Шо огъар пуршав этмей, устевюне, дагъы да бек жыйнакълы, жагъ болма талпындыра. Обью де айтагъан кюйде, низамлы адам кеп затны этип бола.

– Шо атамны дарслары, – деп иржая ол,– гъар минутумну аявлама уйретген. Шо магъа бугюн касбума байлавлу ишимде ва жамият чалышывумда шайлы кёмек эте! Мен огъар: «Шонча намуслар булан дагъы да гъайлы ана ва дёрт торунну улланасы кюйде къалма къыйын туюлюмю?»– деп сорагъанда, ол бир аз ойгъа бата. Элмира Гъажибалаевна иржая ва школа чагъындан тутуп илму, факультет ишни юрюте гелгенин эсгере. Эки керен ону ДР-ни Жамият палатасына айыргъанлар. Гъали Магъачкъала шагъар жыйынны депутаты, тахшагъарны

Киров район жыйыныны председатели. 2019-нчу йылда Элмира Гъажибалаевна обьюню кандидатурасын шагъарны башчысыны ерине гёрсетген болгъан. Документлерин гъазирлеп берген ва гележекде мэр болуп сайланажакъ С. Дадаев булан финалгъа чыкъгъан.

Уъстюнлюкню къазанывну илмусу...

– Мени учун депутат гысапда адамлар булан тыгъыс байлавлукъ юрютмек, оланы талапларын шагъар гъакимиятгъа етишдирмек бек агъамиятлы,– дей Элмира Гъажибалаевна. – Сессияларда адамланы кыйнайтгъан, чечилмеген масъалаланы гётерезибиз. Гъасиликалам, ерли администрацияны «юхлама» къоймайбыз.

Гележекге уллу умутлар булан къарайман, – деп эсгере Элмира Гъажибалаевна, – ёгъесе, яшавну бир маънасы да къалмай. Шо умуми, къычырыкълы сёзлер туюл. Э.Абиева Киров жыйынны депутатлары булан бирче гъазирлеген 4 проект яшавгъа чыгъарылып тура.

Ахырынчы сёз

Гъалиги четим дюньяда яшайгъан Элмира Гъажибалаевна гиччи ватанында, Россияда ва ону айланасында болуп турагъанына юреги булан сеслене. Ону учун хас асгер гъаракатда ортакъчылыкъ этеген дагъыстанлылар ата- бабаларындан варислеге къалгъан игитликни ульгюлерин гёрсетегени, тарихни янгы къоччакъ бетлерин язагъаны булан обкътем бола. Олар озлени яшавдагъы герти ерин тапгъан.

Айшат Тажудинова

Къысмат

Мен таныйгъан адамлар болмагъан эди буса, шу къайгъылы агъвалат, балики, мени ончакъы бек талчыкъдырмас эди...

Загърат ва Абдулла-биргине-бир уланыны ата-анасы. Расул оланы уланы, бек жагъ, гъаракатчы жагъил адам озюне къыйышывлу иш ахтарагъанда йимик, шо кюйде башына балагълар да излейми экен деп эсинге геле эди.

* * *

– Башыбузукъ! Къачан енгилежексен? Гъали сама гъакъылынгны жый!– деп уруша, сёге эди Расулну анасы гезикли керен ону атасыны къазапланывларындан къоруп. – Гёерсен, бир гюн ол сени уйден къувалажакъ! Сонг не этежексен талайсыз?

– Мени не айыбым бар, шо дувадакъ магъа, бир де башгъа тюгюл мени огъар борчум бар йимик тирелип къарагъанда, не этме герек эдим!?

– О сагъа къарай болгъанын мекенли билемисен? – Абидат уланына не этип буса да, озюне къарагъан гъар адамгъа ачув, эдепсизлик, юмурукълар булан жавап бермеге тюшмейгенин англатма къарай эди...

– Нете, мен сокъур тюгюлмен чи, – деп къазапланып йибере эди Расул. – Къарама тюгюл, магъа багъып тыныш да алмасын, шайтан!

– Магъа къатын алма заман болгъан!

– Сонг агълонгню нечик сакълама хыялынг бар? Ким сюер сени йимик ишсизге эрге барма?

– Шо гъакъда сен талчыкъма. Аллагъны кёмеги булан уйленермен. Башлап магъа къыйышагъан къызын тапма герек!

– Сагъа къыйышагъаны о нечик къыздыр? Чырмалгъан, ябылгъанымы? Сен билемисен, гъали шолай къызлар магъар учун машинлер, кёп акъчалар тилей...Болажакъ эрини жамиятда сёзю юрюлегенни, тутулгъанны сюе.

– Мен гъали озюме шо сен айтагъан даражада болагъан кюйде иш излеймен. Муна мени булан бирче бир класда охугъан Завур гененип яшап тура, ярты багъасына тизив машин алгъан. Сен буса магъа акъча берме къызгъандынг...

– Къызгъандым, неге тюгюл, ожагъыбызда артыкъ акъчалар ёкъ, биз атанг булан булай гъалсыз болуп айланабыз, къазангъаныбызны гъавагъа йиберме болмайбыз. Ондан къайры, Завур не акъчагъа алгъан машинин? Анасы ишлемей, озю ишлемей, дагъы да иниси, къызардашы бар школаны битдирмеген, шоларгъа гелеген алиментлеге яшап тура, сонг?

– Ол белгили фирмагъа янгы пайчыланы къуршай ва шону булан яхшы къазана.

– Шо законгъа къаршы тюгюлмю дагъы!?

– Ким гъали законгъа къарай... Янгы къурулагъан уйлерде квартир алмагъа токъташгъан, огъар къыз гелешме туралар. Къызъяшны атасыны буса, бир нече шагъарда гъалал этни сатагъан уллу тюкенлери бар.

– Сен чи бусурман адамсан, шо кърдашынг йимик, адамланы алдатып юрюмеге сюемисен?

– Ол бусурманланы алдатмай, олагъа эгер де объю йимик янгы пайчыланы тапса, обълер де къазанма башлажагъын англата...Анам, тилеймен 300 минг манат бер. Он керен артыкъ этип къайтаражакъман. Муна гёерсен! Тилеймен, бер! Завур мени алдатмажакъ. Биз ону булан яшлар бавундан берли кърдашлыкъ юрютебиз!

Абидат сиймей туруп, озокъда, эринден де яшырып, Расулгъа ол тилейген акъчаны бере.

Расул акъча къолуна тюшгендокъ, гележекдеги уллу гелимлени къраравуллап, объюне багъалы машин излей. Тек айлар объте, гъатта, ярым йыл гетгенде гелимлер туююл, Завур берген акъчаны да къайтармай. Анасы къраралай, олтурма –турма ер тапмай. Расул да парахат турмай эди, кърдашы гъар тюрлю багъаналар булан ёлукъма сиймейгенин англай, телефон зенглеге сесленмей, жавап бермей.

Балагъ белгили кюйде, янгыз гелмей. Бирден атасы яман авруй, ону багъывуна шайлы акъча тарыкъ ...

Расул кёп гюнлер къратанг булан гечелер болгъанча Завурну уъюню кърыйында гызарлай эди. Тек анасы даим сёйлемей, гелмей деп жавап бере эди, уланын башгъа адамлар да излейгенин айта эди. Дагъы не этегенни билмей, Расул Завурну болажакъ къайнатасына бара. Шонда ол Завур ону да хыйлы акъчагъа алдатгъанын, бир той да болмажакъын билген...

Расул не этегенни билмей эди, ол мажюрчюню кърармагъына тюшгенни гъали англама башлагъан.

Шо къайгъылы гюн Расул объю де билмей, Завур янгы квартирлер алма сюеген уйню алдына гелип токътады. Канзилерден таба оьрге гётерилме башлады. Квартирлени бирисини эшиклери картон гесек булан ябылгъан эди. Астаракъ ариге теберип, Расул ичине гирди ва шоссагъат балконгъа чыгып токътагъан Завурну гёрдю.

– Мени сама къраравулламаймысан? –деп сорады Расул.

Завур силкинип гетди. Расул кърдашына ювукъ болуп, огъар урма къарады, Завур къоллары булан бетин ябып артгъа тартылды.

Суд юрюлеген вакътиде мен Загъраны ва Абдулланы кърыйында олтургъан эдим. Оланы гъалы арив гёрюнмей эди.

Завурну анасыны кюю де языкъсыныв гьислени тувдура эди. Бирден къайгъылар кьопгъан, къралар гийген, бети къралгъан къатынгишиге кърарамагъа кърыйын эди.

– Россия Федерацияны Уголовный кодексини 109-нчу статьясына гёре, Расул эки йылгъа эркинликден мажрюм этиле, туснакъ болжалын умуми низамы булангъы колонияда оьтгережек деп, судья тёресин айта.

Ону сёзлерин кърчырып бёлюп, Завурну анасы:

– Мени уланымны 300 минг манат саялы оьлтюрюп, гъали эки йыл булан кьутулма сюемисен...Душман! Аллагъы минг налатлары болсун сагъа! –деди.

Мира
Алимуратова

Барыгъызгъа да парахатлыкъны ёрайман!

Мира Алимуратова – гъали де яш. Адатлы дагъыстанлы къызъяш, амма нечакъы онда ич теренлик, ругъ бар!

Объюню мелте йимик чагъына да къарамай, ол хыйлы пагъмуланы есиси. Сурат этив саниятда ва бийивде етишген уьстюнлокери булан дазуланып къалмай, врач болмагъа да умуту бар, дюньягъа гёзеллик къошагъандан къайры, адамлагъа гъар гюн йимик кёмек этмеге сюемен деп англата.

Яшавундагъы биринчи баянлыгъында Мира Алимуратова объюню гъакъында ва не булан иштагъланагъанын тёкмей-чачмай хабарлады.

Бизин яш пагъмубуз Дербентде тувгъан. Яшлар бавундан тутуп, сурат этивде айрыча гюнерлерин гёрсетмеге башлагъан, гиччи буса да объюн жагъ, къурч къызъяш гысапда танытгъан, йырлап да, бийип де, шиъру охуп да бажара эди. Бугюн де ол бир байрам чараны да къутгъармай. Мира-Дербентдеги «Гюнеш» деген хореография ансамбли солисткасы.

Лакъыр бийивлени гъакъында чыкъгъанда, Мира алышынып гетди, аркъасын тюз этип, сакъал тубюн оьрге гётерип, герти балерина йимик олтурду (ол беш йыл чагъындан тутуп бийивлеге юрюй).

– Бизин «Гюнеш» ансамблибизни аты гюн деп гёчюрюле. Шону Дербентде танымайгъанлар ёкъдур. Биз янгыз байрам концертлерде ортакъчылыкъ этип кьоймайбыз, Дагъыстанны оьзге шагъарларына ва юртларына да барабыз. Ансамбль къурулгъанлы 24 йыл бола, – деп башлады лакъырын Мира.

Бизин лакъырыбызгъа ансамбли башчысы ва бийив школаны директору Интигам Аскеров да чакъырылгъан эди. Ол есгерген кюйде, «Гюнешге» тюшмеге тынч тюгюл, школагъа 700-ге ювукъ яш юрюй, ансамблда буса, савлай алгъанда 90 бийивчю бар. Ансамбль-Бютюнроссия ва халкъара фестиваль-конкурсланы ортакъчысы ва лауреаты.

– Мира Алимуратова – бизин ансамблини лап гёрмекли, ярыкъ ортакъчыларыны бириси. Ол гъарисине ругъ бере, ондан илгъам ала десе де, къопдурув болмас. Эписиз пагъмуду ва кимни де эришип бийип утуп болагъан къыз. Янгы кюйлени шосагъат къабул эте, уьйрене. Бийивлерде къолланагъан хас, касбу сёзлени барысын да гёнгюнден биле, мен объюнден не зат талап этегенимни, не къаравуллайгъанымны тез англай. Бугюн бийивлер ону учун – яшавуну бир пайы, маънасы. Гъар гюн ол репетицияларда объюн аямай, улдулардан къалышмай ишлей ва гюн сайын усталыгъын камиллешдире.

Мира сагънадан тартынмай ва объю булан бийийгенлени яхшы гыс эте. Къаравчулардан толгъан зал да ону къоркъутмай. Шо хасият огъар сонгъу яшавунда да тарыкъ болар. Шо пагъмуду къыз айланасында сююнчно ва бир-бирине кёмек этивню гыслерин тувдурогъаны нечик тизивдир деп, насигъатчысы ойларыны жамын чыгъара.

Хыйлы заманын репетициялар ва дарслар алагъанына да къарамай, Мира гъар – бир этеген ишинде оьр даражалагъа етишмеге къасткъыла. Репетицияланы ва концертлени къутгъармай яхшы охумагъа да, уьстевюне, тизив суратлар этмеге де яшгъа нечакъы гюнерлер, чыдамлыкъ тарыкъ экен?! Объю айтагъангъа гёре, огъар бары да затда уллу, дос агълюсю кёмек эте. Ол ювукъ адамларыны якълаву нечик агъамиятлы экенни яхшы англай.

Ону атасы Алимурат Асланбекович Алимуратов-Табасаран пачалыкъ театрыны директору, Дагъыстан маданиятыны ат къазангъан къулдукъчусу, Табасаран районну ва Южно – Сухокумск шагъарны маданият масъалаларына байлавлу Республиканы Башчысыны ойчусу, Россияны театр чалышывчуларыны ва язывчуларыны союзларыны члени. Мираны анасы –Анита Эседуллагъовна Алимуратова уьйленгенче Гёзеллик центрада иш-

леген, бугюн янгыз уый-ожагъы ва яшлары булан долана.

– Анам мен врач болгъанны бек сюе, озю буса мени чебер школагъа ва бийив-леге алып баргъан, – деп иржая Мира, тек лакъыргъа атасы къошула.

– Мен буса, къызым озюню яшавун сагъна булан байлагъанны ва белгили актриса болгъанны сюемен, – дей.

Шо тамаша да тюгюл, Алимурат Алимуратов театрны директоруну къуллугъуна белгиленгенче улду-улду концертлени юрюте эди. Ону гъаракаты булан композиторланы да, йыравланы да къуршап гъазирлеген бир-бир клиплер савлай Темиркъазыкъ Кавказгъа шоу-бизнесде бек танывлу болгъан. Ол хыйлы белгили йыравланы продюсери эди ва олагъа республиканы халкъ ва ат къазангъан артистлери болмагъа имканлыкъ берген. 20 йыл алгъагъда, музыка тармакъ Дагъыстанда лап яшшы заманларын башындан гечире болгъандыр. Шо заманларда Алимурат Алимуратов республикада лап белгили продюсерлерден гъисаплана эди. Дагъыстан маданият министерлиги 2014-нчу йылда ону Табасаран театрны директору этип белгилегени де негъакъ тюгюл эди.

Оьтген 10 йылны ичинде Табасаран театр янгыз Дагъыстанда тюгюл, псе-

салары булан уьлкени хыйлы ерлерине баргъан, фестивалларда ортакъчылыкъ этген, янгы спектакллени салмакъ учун белгили режиссёрланы чакъыргъан.

Мира буса шо театрда оьсген десе де ярай!

Пагъмуду къыз атасы агълюсюне багъышлап язгъан «Сагъа бир йыр йырларман» деген шиърусун охуп, барыбызны да сююндюрдю.

Шолай пагъмулары да, атасы да бола туруп, балики, ол гертиден де аты айтылгъан актриса боларман, сагъналаны елермен деп тура болгъандыр.

Озью Мира айтагъан кюйде, сагъналаны «бийкеси» болмакъ учун, бир башлап озюнгю ана табасаран тилингни менкли билмеге тарыкъсан.

Мира Алимуратова бары да агълюсю жыйылып, Дербент райондагъы анадаш юрту Саликте барагъанда эпсиз сююне, шо ата-бабалары тувгъан, тургъан оьтесиз гезел ерлер. Байрам ва ял алагъан гюлени олар мунда оьтгере. Мира табасаранлыланы мердшли язбашны ва биринчи сабанны байрамын, Эбельцанны айрокъда бек ушата.

– Герти табасаранлы къатынлар йимик, мен озюмню халимни де сокъма къарагъан эдим. Гъатта магъа бир нече

түююнню байлама ихтияр берилген эди. Шо– сурат этивге бек парх береген, хошландырагъан саният. Бизин хали согъувчуларыбыз чилле йиплер будан сигърулу накъышлар этегенден къайры, халиде кимни де суратын этип бола...

Мира бары да яшлар йимик байрамланы сюе, айрокъда Янгы йылны ва оьзюню ювукъ адамларыны тувгъан гюнлерин.

– Савгъатланы алгъанча, мен савгъат этмекни артыкъ сюемен. Мен не зат савгъат этип боламан? Мени сююп этеген суратларымдан къайры, несим бар,– деп сыр чече Мира. Тюзюн айтгъанда, яш художницаны суратлары кимни де тергевюн тартажакъ. Бирдагъы бир затгъа тамаша этдим, ол оьзюню сурат этив саниятыны гъакъында бийивлеринден эсе хыйлы сабур кюйде хабарлай. Ол чечеклени суратын этме бек сюе. Ювукъ арада ону выставкасын оьтгермеге гез алгъа тутулгъан. Тек Мира оьзюню яшавун чебер сурат этив будан байлама хыялы ёкъ ва анасы да ёрайгъаны тюз деп, врач болажакъман деп токъташгъан. Балики, шо да негъакъ түююлдюр. Мира тувгъанча кёп алда Алимуратовланы агълюсю авур тас этивге тарыгъан. Врачланы айыбындан азарханада оланы йыл ярым болагъан биринчи къызы оьлген.

– Мен насипли къызардашман. Мени уьч эркъардашым бар! Уллусу Магъаммат спорт булан машгъул, ортанчысы Адам кадет корпусда охуй, лап гичиси Асланбек гъали де яшлар бавуна юрюй. Бек тынчтурмас зат, мени йимик артист болажакъ. Тек эркъардашларымны уллусу ону бийивлерден эсе, спортгъа къуршама герек деп талап эте.

Мира нени гъакъында умут эте экен, оьзюн улду яшавда нечик гёре экен. Ол къужурлу сапарланы гъакъында гезей, дюньяны гёрмеге сюе ва шо огъар билим, англав якъдан оьсмеге имканлыкъ бережегине инана.

– Дагъыстанлы къатын нечик болма тарыкъ деп сораса, мен, озокъда, анам йимик болма герек деп айтар эдим. Ону йимик гёзел, рагъмулу ва гъайлы болмагъа сюер эдим. Тек мен ондан да арэк баражакъман! Мен ожакъ ва яшлар булан доланагъандан къайры, касбума гёре де ишлежекмен. Балики, янаша жамият ишлеге ва инчесаниятгъа да урунарман,– деди Мира Алимуратовна.

Бирден Мира деген къызъяш бютюн дюньядагъы паракатлыкъны гъакъында сёйлеме башлады. Ол гъали бизин уьлке-

ни айланасында болуп турагъан гъалланы гъакъында биле. Атасы Украинадагъы хас асгер гъаракатда ортакъчылыкъ этеген бизин уланлар ва оланы агълюлери учун тарыкъ–герекни жыйывда жанлы кюйде иш юрютегенин кёп эшитген.

– Мен бары да адамлар ер юзюнде паракатлыкъда яшагъанны, мени эркъардашларыма бир заманда да къолуна савут алма тюшмегенин сюемен!

Не тизив, рагъмулу умутлары ва ёравлары бар пагъмулу къызны! Насипли агълюню ва бютюн дюньядагъы паракатлыкъны гъакъында умут этмек – бек агъамиятлы муратлар.

Ол бизге барыбызгъа да паракатлыкъ ёрай, гелигиз, биз буса огъар оьзюне ругъдан тюшмей, асил, къоччакъ хасиятларын тас этмей, къайсы тармакъда болса да, зор уьстюнлюкге етишмеге насип болсун деп айтайыкъ.

Шолай тизив, дос агълюсю булан ону бары да муратлары яшавгъа чыгъажакъ!

Виолетта Ратенкова

Пахай
Гьамзатова

«Аврувлар рази къалса, мен де сююнемен»

Уясында не гёрсе, учгъанда шону этер деп кзумукъларда негъакъ айтылмагъан. Пахай Гъамзатова да Къаягент районну элге айтылынган Башлыгент юртдан чыккыган, кеп йылланы узагъында ихтиярлар якълайгъан кзурумларда намуслу кюйде чалышгъан, озден хасиятын ер этмей яшап турагъан Якъуп ва Аминат Гъамзатовланы абурлу агълюсюнде тувуп, ким де сукъланар йимик тарбия ва билим алгъан. Ол – ожагъында юрюлеген асил мердеишлени, кылыкъланы, сюювню, татывлукъну гёрюп, ата-анасындан уягю алып овсген гъакъыллы кызы ва англавлу врач. Бугюн ол «Дагъыстанлы къатын» журналда къонакълыкъда, бизин булан кзужурлу кюйде лакъыр этди.

Бизин маълумат: Пахай Якъубовна Гъамзатова Гулливер школаны оыр кыйматлагъа битдирген. 2005-нчи йылда Дагъыстан медакадемиягъа тюшюп, шону да кызыл дипломгъа тамамлагъан. Сонг терапиядан ординатурагъа тюше, бир вакътини ичинде 2 номерли шагъар больницада ишлеме башлай. Ондан сонг Магъачкъаладагъы ветеранланы госпиталына чыгъа, 2 йылдан заочно аспирантураны да битдире. Гъасили, терапиягъа гиреген бары да агъымларындан шагъатнамалары бар. Ол – врач-терапевт, пульмонолог, кардиолог, гастроэнтеролог. Бугюнлерде «Целитель» деген частный медицина центърда бирев де сёз тапмайгъан кюйде чалышып тура.

– Пахай, адатлы кюйде биринчи соравум, медицинаны тангламагъында ким себеп болду? Яда овсюнг ушатдынмы?

– Магъа атамны сёзю, ёраву бек таъсир этди. Ол магъа сен врач касбуну сайласанг, арив болур деди. Тюзю, инг башлап кыйын эди. Неге тюгюл, башгъа касбучу боларман деген ой бар эди. Артда охуй туруп медицина мени тармагъым экенни англадым.

– Врач болмагъа сюеген адамда айрыча башгъа хасиятлар, бажарывлукъ герекми?

– Озокъда, инг башлап мен ойлашагъан кюйде, охувунга, адамлагъа, ишинге чыдамлыкъ болмагъа тюше. Неге тюгюл, аврувлу адамлар инживлю бола, кеплер овсюне тергев этгенни сюе, олагъа барына да гъар затны сабур кюйде англатмагъа герек. Сонг да, суйсе доярка, суйсе депутат яда гъаким адам болсун, башгъа тюгюл барына да илиякълы кюйде янашамагъа тарыкъ. Гиппократны антына гёре, не ерде болсакъ да, ким буса да тюз кюйде медицина кёмек этмеге алгъасама герекбиз, врачларда адамлыкъ, гертилик болмагъа тийишли. Бир-бир англавлу врачланы да, яхшы деп гъисапланагъан касбучуланы да кылыкъсыз хасиятлары бола. Шолай рагъмусуз адамлагъа медицинада ишлемеге ярамай. Олай да, айрокъда врачлар билимлерин камиллешдирмеге гъаракат этмеге тюше. Неге десегиз, медицина гюн сайын овсе, янгылыкълар арагъа чыгъа оланы билмесе, бирдокъда бажарылмай.

– *Сиз Магъачкъаладагъы ветеранланы больницасында да ишлегенсиз. Шонда аслу гьалда уллу чагъындагъылар, пенсионерлер бола. Олар булан гелишимеге, гъакълашмагъа нече де къыйын эдидир?*

– Магъа шо больницада бираз хасиятымны алышдырмагъа тюздю демеге ярай. Олар булан ишлемеге не болсун деп ойлаша эдим. Ёкъ, мени ойларым гъабас экенни, магъа чинк де къыйынлы аврувланы юрегине ёл тапмагъа тарыкъны англадым. Оланы кёп уллу талаплары бола, гиччине затлагъа да илинмеге, гиччипавлар йимик ёнкюме, даим озьлени уьстюнде тергев этип тургъанны сюеген хасиятлары бар. Улдулар ва оланы дос-къардашы булан да лакъыр этмеге къыйын эди. Неге десеги, оланы савлугъунда нече тюрлю тетиги, чагъына гёре энцефалопатия деген авруву бола. Олайлагъа бир затны 3-4 керен англатмагъа тарыкъсан. Гъар гюн эртен барыны да бир ягъадан палаткаларына гирип, гъалын-гююн, къаркъарасыны кююн, савлугъун сорап, дарманланы гёрсете эдик. Артыбыз айлангъанча оланы бирлери эртенден берли докторну гёзюбюз гёрмеген, гъали де гелмеген деп айтып чыкъмагъа да бола эдилер. Олагъа мен тез уйрендим, ондан къайры, магъа башлап сынавлу, уллу врачлар къыйывсуз аврувлар булан не къайда да сёйлемеге тарыкъны айтып, насигъат, кёмек эте эдилер. Бир якъдан олар булан ишлемеге де къужурлу эди. Айтагъаным, нече тюрлю авруву да арагъа чыгъып, шоланы багъагъан кююне мекенли уйрене туруп, сынап топлай эдим. Оланы аякъ уьстге салмагъа этеген гъаракатымны натижаларын гёрсем, бек сююне эдим, озьлер де рази къала эди.

– *Биринчилей къабул этген аврувугъуз эсигиздеми?*

– Гертиси, эсимде тюгюл. Неге десеги, мен ординатурада охуй туруп да аврувлар булан раслана эдик. Тек мени гёз алдымда биринчи обьген адам эсимде къалгъан. Ветеранланы больницасында инфаркт болуп 90 йыллыкъ тамаза гечинди. Биз огъар тийишли кёмегибизни этдик, реанимациягъа да салдыкъ, тек къутгъармагъа бажарылмады. Оьлюден сонг мен бек къыйнала, талчыгъа эдим. Кёп заман ериме гелип битмей эдим.

– *Шолай мюгьлетде къайдан да мен бу касбуну тангладым деген ой гелмегенми?*

– Касбума байлавлу бир де гьёкюнчюм болмагъан. Тек бирев бизин алдыбызда гечинип къалса, бары да затны тюз этдимми экен, къутгъарылгъан зат сама болмадымы деп ойлашаман. Артда сынавлу докторлар, профессорлар аврувну гъакъында этилген язвланы алып къарап, булай, олай дарманлар, процедуралар этилгенни белгилей эдилер. Артда мен озьюм тюз кюйде аврувгъа кёмек этгениме мюкюр боламан. Инг башлап Аллагъны, аврувну, дос-къардашыны алдында намусум таза экенге юрегим парыхат бола.

– *Бугюнлерде барыбызгъа да белгили «Целитель» деген частный медицина центрда ишлейсиз? Пачалыкъ медицина идаралар булан тенглеширгенде, шону не башгъалыгъы бар?*

– Озокъда бар. Пачалыкъ медицина идараларда шологъа къыйышывлу стандартлагъа гёре аврувланы багъа. Гъар аврувну озьюню коду бола, шогъар гёре дарманлар эте. Мисал учун, башынг авруй буса, янгыз сени башынга тергев этиле, озьге санларынга къаралмай. Частный клиникаларда буса, къайсы бёлюгюне тюшсенг де, диагнозну мекенли кюйде токъташдырмакъ учун сени бары якъдан тергеп чыгъалар. Шо заман оланы къаркъарасындагъы бары да тетиклени гёрюп, савлугъуна зиян гелтирмейген тийишли дарманланы язмагъа бола. Ондан къайры, частный клиникагъа гелеген аврувлар озьлер де бек савлугъуну гъайын эте. Пачалыкъ медицина идарада МРТ, компьютер томография этмеге герек десенг, аврувлар эшитмеге де суймей, сайки, докторлар не буса да бир затны язып къоя деп ойлаша буса ярай.

– *Аслу гьалда адамланы не йимик аврувлар къыйнай?*

– Къаны ташыйгъанлары, баш аврувлары, башы айланагъанлыгъы, шекер авруву, гъатдан озуп семизлиги барлар кёп ёлугъа. Айрокъда гъали коронавирусдан сонг кёплени шекер, артроз авруву, обькелеринде гъар тюрлю аврувлары, ашкъазанында гастрит, язва къабунгъан.

– *Яшавда не де бола. Сизге къувунду гьалда биревге сама кѣмек этмеге тюшгенми?*

– Шолай гезиклер де болгъан. Бир керен Словениягъа уча эдик. Бир вакъти самолѣтда стюардесса арагъызда врач бармы деп сорады. Мен сеслендим. Къарайман, бир къатынгишиге гьалеклик тюшген, къаны ташып, шайлы оьрге гѣтерилген эди. Шогъар гипертонический криз деп айтыла. Огъар бир дарман да берип, маслагъат этип, сабурлукъ салып бир кюйге гелгенче янындан таймай турдум. Сонг дагъы да, бир тирет аэропортда бир эргишини юреги авутуп башлады. «Скорый помощ» гелгенче янымдагъы нитроглицерин берип, авруйгъанын ѳрукъгъа салдым.

– *Тыш пачалыкъларгъа ишингден сама ийбермейми эди? Къайда болгансан?*

– Мен де, эркъардашым да атабыз-анабыз булан геземеге, бир-бирде оланы аврувларына байлавду да бармагъа тюшген. Неге тюгюл, мен оланы узатмасам, янгыз ийберип къоймагъа болмайман, кѣмек тарыкъ буса янында табылма сюемен. Биз Европада, Италияда, Венгрияда, Лондонда, Германияда, Китайда, Австрияда, Лос-Анджелисде, Сан-Диегода болдукъ. Тюркиягъа да докторлагъа баргъан эдик.

– *Не ерни бек ушатдынг? Къайсында яшар эдинг?*

– Озокъда, имканлыкълар бар буса, оьзюнгню гъар гюнлюк масъалаларынгдан, къайгъы-дертингден арчылып, къайдада геземе бармагъа ярай. Тек аявду Дагъыстанымдан, Ватанымдан къайры, дагъы бир ерде де яшамас эдим.

– *Неге? Юрегинг алмадымы?*

– Нечакъы да арив ерлер бар. Мен оьзюмню топурагъымны, халкъымны оьтесиз сюемен. Бизде йимик рагъмулу, илиякълы, гючлю, намуслу адамлар бир ерде де ѳкъ. Бизин къатынларыбызны алып къойсакъ да, уйге-эшикге, ишине чоласы етише, билимли, англавду, тергевню тартагъан гѣзел адамлар. Эренле-рибиз де къуватлы, ругъу гючлю, биревге де ошамагъан кюйде яхшы амаллары булангъы инсанлар. Европадагъылар тамашалыкълары булангъы адамлар. Мисал учун, итив урулмагъан футболкалар,

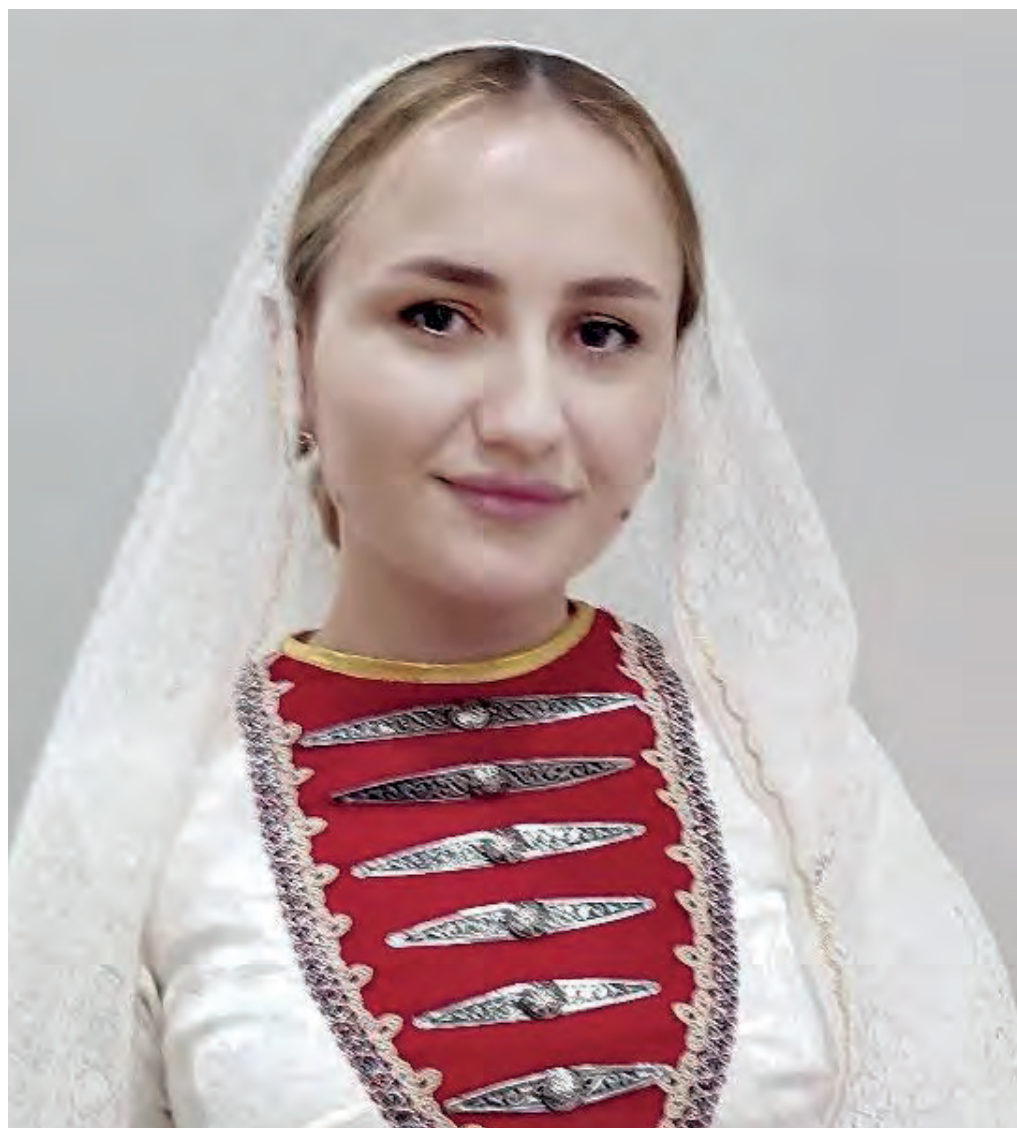
гѣлеклер, таралмагъан чачлары булан ишине, гъар ерге барма сан да гѣрмейлер. Адам арагъа чыгъагъанда оьзюню уьстю-боюна агъамият бермеге тюшмейми. Гъар ерлерде шолай кепиме гелмейген затлар болду. Амма медицина якъдан тышдан кѣмек тарыкъ буса, мен бары халкъгъа Тюркияны таклиф этер эдим. Неге тюгюл, бары якъдан алгъа гетген медицинасына алгъыш этмеге ярай, олай да бек англавду врачлары, профессорлары бар.

– *Адамны хасияты да гъар кимни тарбиясындан, адат-къылыгъындан гъасил бола дагъы. Тарихибизге, адат-къылыгъыбызгъа, культурабызгъа тергев этеген кюгюл бармы?*

– Мени ата-анам эркъардашымны да, мени де къатты кюйде тарбиялагъан десем де ярай. Атам Якъуп Гъамзатов кѣп йыллар ихтиярлар якълайгъан къурумларда ишлеп гелген. Оьтесиз бек патриот адам. Бизге халкъыбызны тарихин, маданиятын, инчесаниятын гъар заман хабарлап гелген. Тилибизге, культурабызгъа, тарихибизге бизин ожакъда айрыча маъна бериле. Атабыз бизге гъар заман сиз бары якъдан, охувда, иште, спортда гючлю де, алда да болмагъа герексиз деп, бизин юрегибизге инамлыкъларны урлукъларын чача турду. Сизге етишмейген зат ѳкъ, онгайлыкълар бар. Сиз янгыз охума герексиз, англавсуз, билим-сиз адамлар биревге де тарыкъ тюгюл деп айта бола. Мени яшавумда атам аслу ерни тута деп айтсам, янгылыш тюгюл. Бизин ол бир заманда да хатирибизни къалдырмагъан, гъар заманда ата гъисапда да, агълюню башы гъисапда да гъайлы янашгъан. Олай да, ол Башлыгент юртну тарихине байлавду да, дагъы да башгъа китаплар да чыгъарды.

Анам да мени кѣп заман врач болуп ишлеген, ол да бизге талаплы болса да, оьзюню ана сюевюнден, илиякълы янашывундан магърюм къоймагъан. Бары да уй-къулдукъгъа уйретген. Мен олагъа бек разимен.

Паху Гъайбуллаева

**Иши де-гёзел,
аты да-Гёзел**

Кёбюсю дагъыстанлылар Россияны гъар ерлерине ва ондан тышигъа да чыгъып гетип, озълени юреги алагъан касбуланы башын тутуп, гъаракат этегени биревге де яшырылгъан сыр тюзюл. Айрокъда жагъыл тайпа оз пагъмулары булан юлдузлар йимик, янып, халкъ арада ярыкъ бермеге башласа, юрегинг къуванып гете, не яхшы этген шолай тюз ва пайдалы ёлланы танглап деп, олар булан оьктем боласан.

Бираз алларда бизин къумукъ къызыны гъакъында язылып, Санкт-Петербургну газетинде чыкъгъан макъала тергевюмню тартды. Шону бар кююнде онгарып, журналыбызгъа бермекни ари в гёрдюм.

Гёзел Вагъабова озюню сагнада геген гёзел опурагъы булан чыкъгъанда пача къызгъа ошай. Ол танглагъан ёлунда тавакаллы кюйде, къыйынлыкълагъа да чул бермей, озюню къысматын къура.

Гёзел Хасавюрт районну бырынгъы юртланы бири Кёстек де тувгъан. Ол уллу ва татывлу агълюде озген, тарбиялангъан. Ону 4 къызардашы ва бир эркъардашы бар. Атасы-далапчы, анасы-бухгалтер. Гиччине в чагъындан тутуп, ол жагъ ва жанлы къызгъаш кюйде оьсе. Оьтесиз ругъланып йырлай, бийий, шиърулар охуй, гъар тюрлю конкурсларда, чараларда ортакъчылыкъ эте. Оланы кёбюсюнде уьст гелген.

–Мени уягълумде йырламайгъан адам ёкъ, – деп лакъыр эте ол. Эгечим Женнет Мусаева–шаир, педагог, язывчу, дагъыстанлы кёп йыравлагъа сарынлар яза.

– *Сизге де язамы эди?*

–Магъа гъали де язмагъан.

Гёзел бир гюн озюню юреги алагъан ёлну тангламакъ муратлар булан 2015-нчи йыл Санкт-Петербурггъа гёчюп, онда яшамагъа токъташа. Гъали ол иштагъланып, Петербург озюне нечик таъсир этгенни гъакъында эсге ала.

–Башлап Санкт-Петербург мени озюню оьлчевлери булан тамашагъа къалдырды. Мен бир замандада шолай уллу шагъарны ахтарып да битмесмен, шону ахырына да чыкъмасман, ёлларын да, орамларын да эсимде сакълап да болмасман деп ойлаша эдим. Амма шо ари в ер

бир жумадан озюмню аявлу шагъарыма айланды. Тюзю, ярыкъ гечелеге кёп заман уйьренмей турдум. Бир-бирде чи гъали буссагъат гечеми, гюнмю, не вакъти экен деп ойлаша туруп, англап битмей эдим. Гечеортада тюз вакътидир деп анама телефондан сёйлемеге урунгъан гезиклерим де болгъан. Мени шондагъы биринчи ййымда чи гъайран кёпюрлени ачылыву да оьтесиз таъсир этди. Гъали де Петербургда мени инг де кёп сюеген ерлерим сувну ягъалары, айрокъда Дворцовая.

Ондан къайры да, мен бек бу шагъарны къышын да ушатдым. Бизде, Дагъыстанда, къар оьтесиз сийрек ява, мунда буса гerti кюйде аппа-акъ къыш бола.

Гёзел янги ерде нечик ерлешгенни, аякъ уьстге нечик тургъанны, охугъанны, озбашына, айрыча яшав къургъанны гъакъында сабур-саламат кюйде хабарлай. Ол бир башлап ишге урунгъан, сонг Герценни атындагъы РГПУ-гъа «Управление персоналом» деген касбугъа охумагъа тюше. Гёзел диплом да алып, медицинаны вакили гъисапда ишге тюше. Гъали ол лап да уллу фармацевт компанияда врачлар булан иш юрюте, чалыша.

– *Не йимик къыйынлыкълар болду?*

–Мен мунда гелгенде, орус тилни осал биле эдим, –деп эсгере Гёзел. Магъа мунда яшайгъан мени ватандашларым, якълыларым шо сени аслу масъаланг, орус тилде сёйлейген кююнгю оьсдюрге, оюнгю тюз кюйде къурмагъа уйьренме къара деп айта эдилер. Бир тилде ойлашып, сонг шону башгъа тилге гёчюрме-

ге четим бола. Айрокъда, университетде охуйгъан биринчи йыл бек къыйын эди. Мен охувумну артына чыкъмасам, язып бажармай къалсам, орусча дарс беривчю-леге жавап берип, лакъыр этип болмасам деп къоркъа эдим. Магъа англашылмайгъан бир-бир сёзлени таржумасын этип, кёмеклешегенлер де ёкъ эди. Неге тююл, мени булан бир курсда охуйгъанлар бары да оруслар эди. Амма мен шо бирини артындан бири таптап гелеген къоркъувларымны енгдим, артда бары зат кююне гелди.

Бизин дарс беривчюбюз Асель Ибрагъимовна Рашитова «Мультикультурный диалог» деген студентлени бирлешивюне чакъырды. Мен шонда озюмню еримни тапдым. Шо магъа бек кёмек этди. Заман гетип, мен орус тилни де яхшы уйрендим. Гъали буса шо тилде де ойлашагъан, пикирлешеген болгъанман. Шону мени экинчи тилиме гысап этемен.

Яш чагъында Гёзел белгили йырав болмагъа суйген. Тек бары халкъ билеген касбучу-йырав гысапда озюню танытмагъа бажарылмагъан.

–Башындан тутуп шо мурадымны яшавгъа чыгъарма болмадым, – деп англата ол. –Яшдагъы умутума абат алмагъа мунда, Петербургда, амалгъа гелди. Мен Петербургдагъы вокал школаланы бирине тюшгенде, йыргъа яхшы агъамият берип, касбучу-педагог болдум. Дагъыстанны жагъиллерини бирлешивюне къошудуп, халкъ яратывчудугъу булан жанлы кюйде машгъул болдум. Гъар байрамда биз къаравчуланы, тынглавчуланы озюбюзню маданиятыбыз, адат-къылыгъыбыз булан таныш этебиз. Олай да, башгъа халкъланы да адаты-къылыгъы булан таныш болабыз.

– *Шоланы мунда, Петербургда сакъламагъа къыйынмы?*

–Сакъламагъа чы бола эдик. Тек айланангдагъылагъа англатмагъа къыйын. Мисал учун, Рамадан айда, ораза тутулагъанда, таныш-билишинг дегенлей, къасткъылып сагъа ашамагъа гъар тюрюю зат узатагъанда, татывуна къарама таклиф этегенде алмай къойсанг, хатири къалагъанлар бола. О заман гъар кимге ораза не экенни, шону нечик талаплары барны билдире турмагъа тюше.

Бир-бир петербурглулар Ораза айда бизге янгыз гюн артылгъандан башлап, гюн чыкыгъанчакъы заманны ичинде ашамагъа да, сув ичмеге де ярай деп айтсам, тамаша болалар.

– *Гиччи замандагъы умутларынг башгъа эди, гъали уллу болгъанда не мурадыныг бар?*

–Гъали мен уланымны тизив адам этип тарбиялап, оьсдюрге сюемен. Огъар 10 йыл бола, школада охуй, дагъыстан бийивлени уйрене. Гележекде мен ол врачгъа охугъанны сюемен, о буса яхшы ашбаз болуп, озюню ресторан-бизнесин ачмагъа хыялы бар. Ол гертиден де, аш этеген кюйлеге тергев бере, гъазир этеген кююде яман тююл. Эгер де, ол шо касбу да токъташса, мен ону якълажакъман. Озьюмню айтсам ... Билмеймен. Бек тизив шагъарда яшайман, билим алгъанман, мен ушатагъан ишни тапгъанман. Къурдашларым бар. Иштагълы кюйде йырлайман ва мунда обтгерилеген шатлы ахшамларда ортакъчылыкъ этемен. Тюзю, бир мурадым бар. Мен бир де тыш пачалыкълагъа чыкъмагъанман, амма Тюркиягъа барма сюе эдим.

*Гъазирлеген
Паху Гъайбуллаева*

Тамурубуз бир экенни исбатлады

Фольклорну инг асил ерин тутган халкъланы юрегинде, эсинде яшайган аламаты-аталар сёзлери, айтывлар. Айтывлар-бырынгыдан гелеген халкъланы культура хазнасы. Айтывлагга инчезаниятны кысыгга чебер асарлары демеге ярай. Халкъланы авуз яратывчулугу-ону оър англав даражасын суратлайган бир гъайран, гёзел чеберлик. Шо бир нече сёз булан берилеген гъакъл хазнагга чомулган сайын, халкъланы бырынгы тарихи, культураны, адат-кылыгы, хасияты, яшаву-турушу тюрлю-тюрлю ренкли сурат галлерей йимик, гёз алдыбызгга гелип токътан къала.

Бир кысыгга сигъруду калималарда нечесе девюрню гъакълтёбелерибизни, етти бабаларыбызны яшав сынавларыны, къаравларыны натижасы, кёп теренге гетген оър даражалы гъакъллы, тюгенмес байлыгы топланган. Шонда халкъланы кыйыны да бар, къуванчы да бар, тынчы да, савлай оьмюрю де бар. Гъасили, сыйлы маъна береген сёзлер де биз кимлер экенибиз де, не булан машгъл болгъланыбыз да, оьзге миллетлер буланггы аралыкъларыбыз да ачык кюйде суратлана.

Етти атабыздан, наслудан наслугга бериле кълган айтывлагга, аталар сёзлеге сыйлы варислик деп айтагъланыбыз да негъак тююл чю. Балики, сиз де рази боларсыз, мен чи олагга багъласы ёкъл асил калималар деп айтажакъл эдим.

Оьзюгюз ойлашыгълыз, багъласы боламы даггы, эгер оларда етти атабызны тамурлары кёп теренге гетген гъакъллындан къайры, бугюнде де, энниден сонг да гючюн тас этмежек философия ою бар буса. Гъар айтывдан къурчакъл йимик, арив чебер асар яратмагга бола. Мен айтывланы гъакъллында не учун лакъыр юрютегенимни маънасын анлагълан бусагълыз да ярай.

Гъюрметли охувчум, тюрк халкъланы айтывларын оьз ана тиллеринден къумукъчагга таржума этгенде, шолар бир дагъллай бизин барыбызны да тари-

хибизни, маданиятыбызны, адат-кылыгыбызны тюрк кюрчюсю бир экенни исбатлады.

Ашайгълан ашыбыз, гиенен опурагълыбыз, яшав шартларыбыз, турагълан элибиз башгга буса да, амма бары да тюрк миллетлени халкъл авуз яратывчулугуну, айтывларыны маънасы бир. Шогълар барыбыз да мюкюр болмагга герекбиз.

Ойлашып къарасагъл, бизин барыбызны да алыбызгга салынагълан аслу яшав талапларыбыз да бир чи. Мисал учун, ата-анагга, улдулагга, элине, халкъланы сююв, гъюрмет этив, уй-ожакъл къурув, яшлар оьсдюрюв, савлугълубузну гъайын этив, яшавну, оьлюню гъакъллында ойлашып.

Айтывланы тюрк тамурларын ахтара туруп, лап да белгилелери бары да миллетлерде эркин кълланагъланын гыс этдим. Мисал учун, «Сари тюрк сари алтын» шу къайдада къумукълар да, ногълайлар да, узбеклер де, къркълызлар да, оьзгелер де айта. Сонг: «Айтылган сёз-атылган окъл». Булай маъна да къумукълар, ногълайлар, къазахлар, азербайжанлылар къллай. Булай мисалланы мен узатмагга боламан.

Бирдаггы затны эгерме сюемен. Мен гъар тюрк миллетни намузгга, Ватангга, адат-кылыкгга багъланган айтывларын Интернетге салган эдим. Онда магга бириси пелен айтыв къркълызланыки тюркюл, бизин айтывубуз деп сесленди. Сонг мен огълар олай айтыв янгыз сизде тюркюл, оьзге кърдаш кълумларыбызда бар деп жаваландым. Мисал учун, «Сабур тюрк сари алтын» кимникидир даггы деп сорадым. Сонг шо узбекли о да бизин айтывубуз деп чыкды. Къарагъланда, гъали буссагълатда да кёллер биз бир тамурлу миллетлер экени англав битмей тура. Бара-бара шо гълар тюркюнер бугълай.

Паху Гъайбуллаева

Къумукълар

Амалсыз болгъанда, аювгъа да амалым деген
Агъачлыкъда овссенг, тёнгекге сыр чечерсен
Адам йылап тувар—кюстюнюп оьлер
Арбаны арышы сынса, оьгюзлер етим къалыр
Арсланлар авда адамас
Асилсиз атгъа минсе, атасын да танымас
Ата уйретген—окъ этер, ана уйретген—тон этер
Атгъа ачыву чыкъгъан, арбаны арышын токъалар
Бавда юзюм бишгенде, салам—калам кён болур
Багъанасыз урушгъан писсифевсюз ярашыр
Бажарывсуз кёлге гирсе, бетине бакъа ябушар
Башчысы къаргъа буса, къонгъан ери покъ болур
Батырны батырлыгъы яв гелгенде биллинер
Бёрюню одаман этсенг, гъазир бир къой тилер
Биз къакъылладыкъ, булар къозлап къутулду
Билегенге сюйрюжибин де саз, билмейгенге накъыра-зурнай да аз
Биревлеге сув табылмай ичмеге, биревлер кёнюр тапмай гечмеге
Бичакъ булан ойнагъан — бичакъдан оьлер
Бола бусанг, болат орнат къашынга, болмай бусанг, явлукъ байла башынга
Болур адам он бешинде—баш болур, болмагъаны къыркъ жыындада—яш болур
Бош бочке бек оькюрер
Гемедге гемечи булан урушма
Гюню амалсыз болмай адамны таныма къыйындыр
Гъажгъа баргъан булан самурсакъ татли болмас
Гъатдан озуп шашыма, тюшер башынг хашыма
Деллекчи етимни башында уйренер

Делини урмажагъын ондан бил —ташны уллусуна харманыр
Ерсиз макътав еликдифер
Етишген кызыны гёзюне ерленген ат гёрюнемей
Ёлсуз бусанг, ёрай бар, ёлукъгъандан сорай бар
Ёргъагъа минген ёл танглар
Ёлда адашгъан ёлавчу умут булан тас болур
Заманы гелгенде, буламукъгъа тиш сынар
Заманны эки кажини бола: бири балдан, бири балагъдан
Инанма тюлкюге, къаларсан кюлкюге
Итни авлиясы сокътагъа умут этер
Ичлер булан ят бусанг, ятлар минер яврунга
Кюрек булан иш гёрген сенекден де силкинмес
Къабу ел—къап толтурар, баш ел—балагъ гелтирер
Къанатсыз къуш къамалмас
Къаплан да къала болмай, арсланы болмаса
Къара гийген къайгъырмас, къарны гюйген къайгъыра
Къарчыгъа къартайса, къаргъаны гюллер
Къатынны сёзюн арбагъа юклегенде, дёгерчеги сынгъан
Къоркъгъанны гёзю де, ялгъанны сёзю де бир йимикдиф
Къомурсгъаны бутунга оьрленме къойсанг, башынга минер
Къулакъ сангырав —ярты аврув, юрек сангырав—герти аврув
Къуллукъ этген—доллукъ табар
Къырчын кызы безенгинче той битер
Къычырыкъ булан оьрлюк ала буса, эшек пача болур эди
Къыдыргъан саякъ — табар таякъ
Мунгу булан йыласа, сокъур гёзден яш чыгъар

Ойлашмай этген ишинг, аягъынга
 чырмалар
 Ортакъ оьгюзден онгача бузав кьолай
 Оьгюзню сомундан чюмлеген йимик
 Оьлюм—инбаида, умут—тав баида
 Папахдан папах болмас, оьзюнден учуз
 баида гёрюне
 Покъ ашайгъан адамны къашыгъы янында
 болар
 Сени сакъалында мени тюгюм бар деп
 эришеген кюй
 Сёз артындан—сёз чыгъар, кён сёйлесе—гёз
 чыгъар.
 Сюймей берилген сув сувсабын тайдырмас
 Талайсызны къурсагъы тойда кён аврур
 Тарыкъсызда жыймаса—тарыкълыкъда
 табылмас.
 Татли сёзден бал тама буса, яман сёзден
 ув тама
 Таш булан урма, аш булан ур
 Таш булан йымырткъа рушдургъандай
 Темтек—бийимес, бийисе—токътамас
 Тилсизни янында тилкъав да дилбар
 Тиленчини торбасы, ялгъанчыны хуржуну
 толмас
 Тынгламаса анагъа— хорлукъ гелер балагъа

Тюш болгъанча—мююзмен, тюшден бери—
 кийизмен
 Уллу жыйынны этегинде олтургъанча,
 гиччи жыйынны тёрюнде олтур
 Уйеси темтек буса, тёрге чыгъып олтураф
 Халкъ оьгюзге бузав тандыраф
 Хонишулары яшы буса, сокъур да эрге барыф
 Хынжалдан тийген яра эмчи багъып сав
 болур, тилден тийген ярадан ахыр бир гюн
 дав болур
 Эл—элге, шёйге—белге.
 Эл суюмесни—эр суюмес
 Эр суюсе, энем де гелиндиф
 Эркеклик билекде болмай, юрекде бола
 Эртен тургъан кьойчуну кьойлары эгиз
 кьозлар.
 Эски сёзден не пайда, ерин табыт айтмаса
 Эшек тойгъа барса да сув ташый
 Ялгъандан ял тапмасны ялын табар
 Яманны къулагъы язда ушыор
 Янгурлар явса—ер яшнар, яманлар тувса—
 дав башлар.
 Ярдан уч дегенни буту сынмай, учгъанны
 буту сына

Гъазирлеген П. Гъайбуллаева

Айна
Абдулазизова

КЪЫСМАТЫМА

КАНТ ЭТМЕГЕ КЮЮМ ЁКЪ

Айна деген ат фарс тилде «гюзюдей таза» деген маънаны англата. Биз бугюн озьюнню гъакъында хабарлама сюеген адамгъа шолай ат негъакъ къоюлмагъан...

Касбу ёлу

Алжанат – Айна Муратбековна Абдулазизова Бабаюртда тувгъан. Школаны битдирген сонг Хасавюртдагъы педколлежге тюшген, Дагъыстан пачалыкъ педагогика университетни педагогика факультетинде заочно охугъан. Дипломну алгъанда огъар анадаш коллежинде дарс беривчю болуп ишлемеге таклиф этгенлер. Шону булан бирге Хасавюрт шагъарны маданият центрына чакъыргъанлар. 2003-нчю йылда «Спартак» деген маданият къала булан дыгъар байлагъан ва бугюн де шонда ишлеп тура.

Айна–директорну заместители, «ДИВИСИ» деген студент студияны чебер ёлбашчысы. Ишини, аглю авараланы кеплюгюне де къарамай, ол бираз алда Магъачкъаладагъы маданият ва инчесаният институтну магистратурасын тамамлагъан. Айна–бек жагъ, гъаракатчы адам. Бир вакъти ол Дагъыстанны къатынлардан къурулгъан жыйым командасына гире эди. Команда «Горянка» деген фестивалны натижаларына гере жыйылгъан эди. Алты йылны узагъында олар «Красота. Грация. Идеал» деген Бютюнроссия спорт фестивалда алдынлы ерлени ала гелген. Сёз ёругъуна айтгъанда, Айна «Мисс Идеал» деген конкурсда биринчи ерни утгъан эди.

Айналарда къонакълыкъда

Адамны ювукъдан ва яхшы билмек, танымакъ учун ону турагъан ерине, уюне барма тарыкъ. Ону яшайгъан кююне, уйдеги гъалында не булан иштагъланагъанына ва башгъа затлагъа къарама сюе эдим.

Мени илиякълы кюйде къаршыладылар. Янгы уйлени къурулушу гъали де тамамланып битмеген, тек шо Хизбуллаевлени къонакъчыл ожагъыны гёрюнюшюн бир де бузмай. Биз уллу ярыкъ уйню ичине гирдик. Айнаны таныйгъанлар ол гъар–бир затда милли къайдалагъа артыкъ тергев берегини яхшы биле. Тек юз эшитгенден эсе, бир гёрмек яхшыдыр. Сен озьюнню музейни ичине тюшгендей гъис этесен! Мунда дагъыстан халкъланы маданиятын, мердешлерин ва адатларын эсге салагъан, уй есилеге сююнч гелтиреген кеп зат жыйылгъан. Гъарисини озъ тарихи бар...

– Школа чагъымдан тутуп мен эпсиз йырламагъа сюе эдим,– деп эсге ала Айна. – Умутларым бирини артындан бири дегенлей, кёклерден уца эди. Гъар гезик юхлама ятгъанча, мен озьюн учун ярыкъ гележегимни гёз алгъа гелтире эдим. Башлап юрист, сонг бухгалтер, сонг адамланы яшавун къутгъарагъан врач болма сюе эдим. Йыллар гете туруп умутларым да алышынды. Муна гъали мени

къыснат Маданият къалагъа алып гелип къонушдурду.

Бизин улду ва дос яратывчу коллективибиз бар. Йыл сайын маданият ожагъыбызда яшланы яратывчулукъ бажарывлукъларын обсьюреген янгы студиялар ачыла. Мен яшлар учунгъу пьесаланы сценарийлерин язмагъа ва шону сагънада яшавгъа чыгъармагъа бек ушатаман.

Биз сыкълашгъан команда болуп шагъарлылар ва тышдан гелген къонакълар учун къужурлу яратывчулукъ программалар гъазирлейбиз, шоларда минглер булан адамлар болгъан. Обсьюп гелеген наслугъа улду тергев беребиз, оларда инг асил хасиятланы тарбиялама къаст этебиз.

Мени лап улду етишген даражам – агълум, ишим ва озокъда къурдашларым. Айланамда хош, рагъмуду адамлар жыйылгъан. Мен сурат чыгъарма эпсиз сюемен. Гъар гюн эртен ва ахшам телефонуна гёзел биналаны, орамланы, адамланы чыгъараман. Интернетде ерлешдиремен ва илиякълы, исси сесленивлер аламан. Гъали мени галереямда кёп сурат жыйылгъан. Бизин «Спартак» къалабызда мердешли маданиятны музейине гирип гелеген ерде стенд бар. Шо стенде би-

зин милли опуракъланы, безенчиклени гийген къызланы, къатынланы суратларын саламан. Бизге къонакълар гелегенде, сюе не туруп къарайлар, гъатта бирлерини арасында танышларын яда озълени табалар. Бир нече керен шагъар сурат выставкаларда ва конкурсларда ортакъчылыкъ этгенмен. Биринчи ерни алгъан гезиклерим де болгъан. Бизин милли опуракълар обтесиз кепиме геле. Мисал учун, явлукълар, гюлмелли. Мени коллекциямдагъы бир-бир явлукълагъа 80 йылдан да артыкъ бола. Гъалкъаланы, тагъымчакъланы, белбавланы жыяман яда озьюм этемен. Гъар тюрлю чараларда безенчиклеримни тагъып гелген къатынланы гёрсем, юрегим тавдай чакъы бола. Мен бырынгъы гъар-бир гиччи зат табулса да, сюе немен ва шоллагъа мени уьюмде ер табылмай къалмай. Курдашларым да айтагъан кюйде – «Уй-музейимде»...

Мени токъташгъан ич къаравум бар-обсьюнге нечик янашгъанны сюе бусанг, адамлагъа да шо кюйде янаш. Бизин заманда инсангъа гелишли болмакъ, тынглап бажармакъ, имканлыкъ бар буса, башгъасына кёмек этмек бек агъамиятлы.

Ойларымда ва дуаларымда яшавдагъы бар барлыгъым учун Аллагъа алгъышлар этемен. Мени яшларым сав-саламат болгъанны, яхшы билимлер алгъанны ва къыйматлы ишни тапгъанны ёрайман. Яратгъаныбыз магъа торунларымны да гёрмеге обмюр берер деп умут этемен.

Ишимни сюемен! Шо магъа гюч бере. Гъар гезик не затны буса да, бир къужурлу затны яратма къарайман. Къуванч, сююнч алып ишлеймен! Мени айланамда яхшы адамлар жыйылгъан. Олардагъы инг яхшы хасиятлар – аминлик, рагъмудукъ, ачыкъ юреклик. Мени учун къурдаш – мен ёкъда мени ихтиярларымны якълап болагъан адам. Мен озьюм де къурдашлыкъгъа бек аминмен.

Бизин къурдашларыбызны арасында бир мердеш бар. Къаттыгюн эртен, эрим, яшларым тургъанча бизде жыйылабыз.

Насиплименми мен? Озокъда! Эрим Рустам мени гъар-бир ишимде якълай ва кёмек эте. Ол бек рагъмуду, бары да затны англайгъан адам, бирче биз не масъаланы да чечип болабыз. Аслусу, бизин умуми мурадыбыз бар – агълуюно яхшылыгъы учун загъмат тёмек.

Эрим – къурувчу. Абзардагъы бары да къурулушлар ону къоллары булан этил-

ген. Биз объюбюз аякъгъа тургъанбыз. Бир вакъти мен дёрт ишде ишлей эдим, о буса уьюбюзню кърмакъ учун керпич гесе эди. Гъали агълю уябызны ичин астаракъ онгарыш турабыз. Уьч яшыбызны: эки уланны ва къызыбызны оьсдюребиз. Лап гиччиден тутуп оланы улдулагъа, динге, Ватангъа гьюрмет этмекге уйретебиз.

Нени гъакъында гьёкюнемен? Анамдан тоймагъаныма гьёкюнемен. Охуй, ишлей, агълю булан долана туруп, мен ону янында бираз заманлар туюл болмай эдим. Огъ, нече де анам булан сапаргъа чыкъмагъа сюе эдим башгъа шагъаргъа, санаторийге. Тек ол магъа тынглама суймей эди. Алып, къысып къучагъыма да бармагъа тарыкъ эди! Муна шону этмегениме даим гьёкюнемен. Бек сагъынаман анамны. Ол даим бизин булан турар деп ойлаша эдим...

Мени яшларым да магъа шолай янашгъанны сюемен. Лап да насипли адамлар – ата- анасы сав адамлар. Олагъа уьч керен артыкъ тергев беригиз, гъайын этигиз, сюндюрююз, тарыкъ буса ёнкютююз, бир заманлар сизин ёнкютгендей йимик.

Не етишмей, бизин къатынлагъа? Къатынлыкъ деп ойлашаман. Олар оьзлени гъакъында унутуп, гече -гюн загъмат тегелер. Не гъалларда да оьзлени асиллигин

тас этмей, къатынлар кююнде къалгъаны бек сюемен.

Мен – патриотман! Объюзню уьлкемни, республикамны, шагъарымны сюемен, оьктем боламан!

Биз республикабызны маданиятыны оьзтёрече келпетин сакълама борчлубуз деп гысап этемен. Тышдан гелеген агъымлагъа бойсынмай, оьзюбюзникин алгъа чыгъарайыкъ, гётерейик.

Айнаны республиканы гьукуматыны, маданият ва милли политикагъа къарайгъан министерликлени, шагъар администрацияны атындан берилген хыйлы гьюрметлев грамоталары ва баракала кагъызлары бар. Гъалиге ат къазангъан деген аты ёкъ буса да, шогъар ес болажакъгына бир де шекленмеймен.

...Гетме суймей эдим, тек туюдю. Оьюзю булан шу исси, илиякълы уьйню сюювюню, паракатлыгъыны бир гесегин алып гетдим.

*Атия Гъажиева,
Россияны журналистлерини союзуну
члени, Хасавюрт*

Бадиулжамал
Мусиева

Ана тил- мени элимни жаны

Мен Бадиулжамал Мусиеваны ана тилинде гёзел сөйлөйгөн куюн даим ушата эдим. Билимли, жагъ, яратычу, сабур-саламатлы, ишине берилген адам, ожагъын юрютпөп болагъан бажарывлу уыйеси. Ол гьар тюрлю кзулукъларда ишлеген: Дагъыстанда ва Владимир областда партияны район комитетлерини секретары, Лак районну администрациясында жаваплы кзулукъларчу, Кумухдагъы Муса Манаровну атындагъы музейни башчысы ...къайда болса да, бугюн де тизив адам куюнде къалгъан.

Бу йыл Бадиулжамал Идрисовна озюню 75 йыллыгъын белгилей.

– Бадиулжамал, сени тухум-тайпангдан башлайыкъ. Озюгюзню гиччи эли-гизни, дос-къардашыгъызны гьакъында хабарласагъыз алив болар эди.

– Гьали бизден арек 1949-нчу йылны февраль айында Кумухда загьматчы агьлюде тувгъанман. Анамны ягъындан улланам Загьидат Абдуллаевна Анасова озь озьмюрю ерли колхозда звеночу болуп ишлеген, загьмат фронтну ортакъчысы, Уллу Ватан дагну йылларында Буйнакскини къырыйында окоплар къазгъан. Анам Гьалимат Мусиева дагну вакътинде тигив артелде ишлеген, сонг бишлакъ чыгъарагъан заводда ва 30 йылдан да артыкъ Лак районну Кумухдагъы почта бёлюгюнде загьмат текген. Хыйлы керен гьюрметлев грамоталар ва баракалла кагъызлар булан савгъатлангъан. Атам Идрис Магъамматович Шурпаев этик уста эди, тизив аякъгийимлер тиге эди. Ону атасы, мени уллатам Магъаммат Шурпаев алтын уста эди. Ону пача заманларда Санкт-Петербургда озюню устаханасы болгъан. Магъамматны гьакъында Миясат Шурпаева «Были и легенды Казии-Кумуха» деген китабында да язгъан.

– Къайсы пачаны заманлары эди?

– Экинчи Николай тахда олтургъан вакътилер.1910-нчу йылда Петербургъа Мароккодан гелген бий адам шагъардагъы выставкада гъайран гёзеллиги булангъы алтын безенчиклени ва тагъым-чакъланы гёрген. Шо уллатамны ишлери болгъан. Къонакъ устаны турагъан ерин ва атын язып алгъан ва шоссагъат излеме урунгъан. Магъамматны тапгъан ва Мароккогъа чакътыргъан. Уллатам рази болмагъан. Заман гетип африкалы къонакъ бирдагъы гелген: «Мени уюмде сени къолларынгны, сени пагъмунгуну бир гесеги бар, шолагъа къарамагъа бизин пачалар геле, сен де гелсенг, не алив болар эди»,– деген. Магъаммат масхара булан жавап бере, тек инилери ойлашып къарамакъны таклиф этген. Петербургдагъы уюнг, устахананг бир ерге де гетмес, биз мунда къалабыз чы, къарай турарбыз. Барып гел, ушатмасанг, тез къайтарсан,– деп айталар. Шолай Магъаммат барма токъташа, озю булан къурдашын ва юртлусун Куши Кушиевни де чакъыра. Арадан бир нече ай обтюп, Магъамматдан кагъыз геле. Ол билдирген кюйде, Фес шагъарда

яшай, огъар улду баву булангъы уйле-ни бергенлер. Бавда апельсинлер обсе, женнетге тюшгендей йимиксен ва шонда обзюню агълюсюн де гелтирге сюе. Бир йылдан ондан Кумухдагъы уланларына ва агълюсю Айшатгъа чакъырыв геле. Тек шо Айшатны бир де сюондюрмей: «Магъа ят ерлердеги женнетлер тарыкъ тююл, гъатта жагъаннем де бусам да, анадаш элимде къаларман!» Магъаматны ана-сы Меседу огъар уланларыны суратла-рын бакъдырма токъташа. Балики, гёр-генде къайтма сюер...Шолай эсделикге Магъаматны эки де уланы, къатыны ва анасы чыкъгъан сураты къалгъан...

1917-нчи йылны октябрь айлары. Росси-яда Октябрь инкъылабы янгъра. Къанлы агъвалатлар дюньяны ер-ерине ййылгъан аталаны ва яшланы, къызардашланы ва эркъардашланы, къурдашланы ва ювукъ адамланы бёле. Магъамат Ватанына не къайтып, не обзюню гъакъында бир ха-бар сама берип болмады. Сёз ёругъуна айтгъанда, Айшат билимли къатын эди, ана тилинден къайры, тюркче ва арап-ча сёйлеп, охуп бажара эди. Айтылгъан согъувчу ва тигивчо де дюр эди, гъатта дарман отлар булан багъывда англавлары бар эди. Магъамат Шурпаевни торуну Меседу Идрисовна филология илмуланы доктору, огъар Магъаматны анасыны аты къоюлгъан.

Ону ана якъдан уллатасы Жамалут-дин Шагъмандаров бажарывлу къалайчы эди. Кёп заманын Тюркияда, Истамбулда оьтгерген. Огъар шолай ат да къойгъан болгъан-Жамалутдин Истамбул деп.

– *Бадиулжамал, обзюнюсюн яш йыл-ларыгъыздан айрокъда не зат эсигизде къалгъан.*

– Къышда школадан гелип, улланама уй къулдукъларында кёмек этип битген сонг, бизин Табагъли кёлюбюз бузла-гъанда аякъчаналар булан сыргъалама-гъа эпсиз ушата эдим, мени учун шо лап уллу сююнч эди. Физкультура дарсларда буса, уллу Хан кёлде сыргъалавдан гю-нерлерибизни гёрсете эдик. Огъ нече де яхшы, шат, рагъмулу заманлар эди! Уллу кёлню ортасында ёлканы ягъындырып сала эдик, уьстюнден узун теллер тарты-лып илинген лампочкалар гечелер янып дёрт де якъгъа шавла бере эди. Гёзеллик, айтып битмеге де къыйын!

Билимлер алма бек иштагъым бар эди. Школа радиобуз ишлей эди. Танапусну заманында музыка согъула эди, школа-ны яшавундан янгы хабарлар бериле эди. Осал охуйгъанланы, низамны бузагъан-ланы да атын эсгермеге унутмай эди. Би-зин тизив муаллимлерибиз бар эди!

Мен 6-нчы класдагъы заманда, 1963-нчу йылны май айында мени яхшы оху-вум ва жамият гъаракатым учун «Артек»

лагерге бакъдырдылар. Биз Дагъыстандан 12 яш бар эдик. Лап да гёк Къара денгизни ягъаларында 40 гюн ял алдыкъ! Шо заман бизин булан Юрий Гагаринни агълюсю де ял ала эди. Гъали де эсимде къызлары Леночка ва Галочка, къатыны Валентина.

– *Владимир областгъа нечик тюшдюгюз?*

– Школаны битдирген сонг, ДГУ-ну тыш тиллер факультетине охума тюшдюм. Дюнъяны гёрмеге, таржумачы болма умутум бар эди. Дипломну къолума алгъан сонг, Лаваша районгъа, Къушпадагъы школагъа бакъдырдылар.

Ингилис тилден дарс берегенден къайры, директорну заместителини борчлары да кюте эдим. О заман мен уйленген эдим. Бир йылдан магъа улан тувду. –Уч йыл ишимни яшым булан къолумда бирче оьтгердим. Яхшы чы биз турагъан уйленени есиси анамдай магъа кёмек эте эди. Къушпада рагъмулу адамлар тура. Сонг анадаш Кумухгъа къайтдым. Мени ВЛКСМ-ни Лак район комитетини экинчи секретары этип белгиледилер. Эки йыл ишлеп РАЙОНО-гъа школаланы инспектору болуп чыкъдым. 1982-нчи йылда партияны Лак район комитетини секретары болуп сайландым. Ростовдагъы областгара Оьр партия школаны битдирдим ва мени Магъачкъаладагъы лап улду тигив фабрикге парткомну секретары этип бакъдырдылар.

1988-нчи йылда агълю себеплеге гёре, Владимир областны Петушки деген шагъарына гёчмеге тюшдю. Онда да мени партияны район комитетине инструктор этип алдылар.

Бузукъ 90-нчи йыллар башланды. Зор Совет Союз Социалист Республикабызны тас этдик. Коммунист партияны ерге урду...Башлап мен Покровскидеги ашамлыкъ маллар болдурагъан комбинатда технолог болуп ишледим. Сонг «СТАТС» деген кампаниягъа умуми бёлюкню заведующий болуп чыкъдым. 1993-нчу йылда къызым тувгъанда ишимни къойдум ва 2000-нчи йылда тавлар элиме къайтдым ва объюме Лак район администрацияда иш тапдым.

Пенсиягъа чыкъгъан сонг, Муса Манаровну атындагъы тарихи музейде ишледим, башлап илму къуллукъчу гысапда, сонг директор болдум. Бизин космонавт булангъы исси ёлугъуларыбыз яхшы эсимде къалгъан. Ондан къайры, белгили художниклерибиз Хайрулла

Къурбанов ва Арсен Къардашов, Муса Манаровну яшлары булангъы ёлугъуларыбыз да магъа бек таъсир этди. Ондан къайры, Лида Къурбанова къазикумух алтын тикме тигивню янгьртма башлагъан сиптесин якъладам. Шо тынч иш тюгюл эди, къыйышагъан къумачланы ва йиплени тапмагъа бек къыйын эди. Лида Мусаевна шо четим масъаланы айланасына хыйлы къатынгишилени ва къызланы къуршап, яшавгъа чыгъарып бажарды.

– *Таржумачы боларман, дюнъяны гёрефмен деген умутугъуз не болду?*

– Таржумачы болмадым, тек дюнъяны бир тюрлю ерлеринден айланып чыкъдым! Югославияда, Польшада, Болгарияда болгъанман.

– *Сизин къызардашыгъыз Роза Гъажиевна филология илмуланы танлагъан...*

– Мени къызардашым Роза Кумухдагъы орта школаны алтын медальгъа битдирген. Къызардашым ана тилин сакъламакъ учун нечакъы къаст этегенине къарап оьктем боламан. Гертиден де, ана тиллерсиз биз кимбиз?

– *Сизин ана тилигизде таза сёйлейген кююгюз тамашагъа къалдыра.*

– Шо магъа анамдан ва улланамдан къалгъан варислик. Мени анама етти йыл болагъанда улланам ону намаз къылма уйретген. 1948-нчи йылдан тутуп коммунист партияны сыдыраларына къошулгъанына да къарамай, намаз къыла эди. Сав гюнлер булан айланасына юртлу къызланы жыйып, олагъа къужурлу тарихи хабарланы айта эди.

Анам да китапланы, газетлени охума сюе эди. Биз уйден йыракъ заманларда бизге сюев, рагъмулукъ булан толгъан кагъызланы яза эди. Бир де бир затгъа да кант этмеген. Пашман ойлагъа дёнсе, объюню гыслерин бизге шиъру къайдада етишдирмеге къарай эди. Шо бизге ана тилни адамны яшавунда нечик терен маънасы бар экенини англатывлар берди. Ана тил-мени гиччи ватанымны, элимни жаны. Ана тилни бир заманда да унутма ярамай!

*Лакъырлашывну юрютген
Патимат Рамазанова*

Мишик!

Бизге заманда бир къонакълай гелип туристлер токътайлар. Озокъда, арабызда жанлы гъақлашыв да, лакъыр да болмай къалмай.

Бары да зат къыйышывлу геле: оланы ял алма чоласы бар, бизин буса олагъа тергев бермеге чакъы заманыбыз. Къонакълар учун башгъа яшав-туруш муна, гёз алдында тура! Къарагъыз, тенгleshдиригиз, къабул этигиз яда ушатмай бусагъыз ариге теберигиз. Олар бизин та-

биат, агълю мердешлерибиз, ашларыбыз булан сукъланагъан кюю мени кепиме геле. Гиччи яшларын алып геле, гъатта, олар булан бирче адамсыз къалгъан бийик тав юртгъа Гамсутлыгъа гётерилелер. Авлетлери де оланы нече де тарбиялавлу, тынглавлу яшлар. Шагъарны бетон къамавларындан чыгъып, туристлер бизин де айланабыздагъы табиятгъа, жанжанываргъа башгъачалай къарамагъа борчлу эте.

Бизде бир агълю туруп гетди. Ата, ана, уланы ва къызы! Арадан эки гюн обтюп, зенг этелер, обзлени уьстюне гъар эртен-ахшам гелип тургъан кюлтюсюлю саякъ мишикни унутуп болмай туралар. Илия-кълы, суюкюмлю, барысыны да сюювюн къазангъан, шо саялы не этип буса да, ону тапмагъа ва обзлеге алмагъа токъ-ташгъан. Олар 5-6 сагъатлыкъ ёлгъа да къарамай, гелмеге гъап-гъазир. Мишикни тапма, обзлер етишгенче сакълап турма ял барып тилейлер, этген яхшылыкъны да унутмажагъын, эркин кюйде савгъатлажагъын эсгерелер.

Бизин дин мишикlege исси кюйде янаша, оланы таза жанлагъа санайлар, адамлар аш, турма ер бере деп англатаман.

- Не буса да ишлер биз къаравуллайгъан кююнде болмады, -дей Анна.- Биз барыбыз да огъар гъашыкъ болдукъ! Алма сюебиз, кёмек этигиз! Къайтып сизде къарларбыз ва мишикни бирче излербиз.

Тек бизде гъали янгы къонакълар токътагъан, олагъа гетигиз деп айтмагъа кюй ёкъ чу?! Буса да: «Озокъда, болагъан затыбызны этербиз», -деп яздым. Барыбыз да бир Аллагъы туюбюнде турабыз! Таныш къатынгъа юртну бизге юукъ бойларында мишикни излеп къарамакъны тиледим. Ондан къайры, больницада ишлейген къардаш къатынгъа оланы ашханасына гелеген мишиклени арасында ахтармакъны айтдым. Гъасиликалам, аз заманны ичинде телефонумда бир хыйлы мишиклени суратлары жыйылды.

Юртну бу бойларында турагъан таныш къатынгъа юртну ахтарып, излеп къарамакъны тиледим. Больницадагъы таныш санитаркагъа олардагъы ашханагъа гелеген мишикlege тергев бермекни тиледим. Ерли мишиклерден къайсы къайдан гелгени, не ашама сюегенни, не тайпа мишиклер булан къардаш аралыкълар юртегенни бир савлай альбом толду.

Бирлерин обзюм тайдыра эдим, бирлерин танысын учун Аннагъа бакъдыра эдим... Арасында олар айтгъаны ёкъ... Мен дагъы да не этмеге бола эдим?!

Сонг бирден бизде орунлашгъан туристлени де яшлары бар чы, балики, ахтарывлагъа оланы да къуршама тарыкъдыр деген ой гелди.

Олагъа гъалны англатаман, суратланы гёрсетемен, тергевлю къарамакъны тилеймен.

- Тюгюл,- дей Сергей,-бизин булан шунда уьч мишик бар эди, тек шолайын арасында гёрмедик.

Кёмек этмеймен деп тувра айтмаса да, гъар гюн эртен ёлгъа чыгъа, геч къайта, сайки, гъайы мишиклерде тюгюл экенни англата.

Барыбыз да, мишикни излев булан доланагъанларда, гъабас айланабыздыр деген гъис тувулунгъан эди. Бирден артындагъы гюн, эртен сагъат 10-дан сонг Сергей: «Шу буса ярай», - деп бир мишикни суратын бакъдыра.

Аннагъа бакъдыраман, ол шоссакъат дюр шо биз излейген мишик деп жавап берди. Ол уллу сююнчде, тек мишикни артындан гече сагъат 11-леге тюгюл етишип болмажагъын айта. Сав гечесин машинини ичинде обтгерсе де къайырмайлар.

- Мишикни сав гюн уюню ичинде сакълама тынч тюгюл,- деп хонтурлана Сергей, - бары да ерни похлар! Сонг бизге тазалама, жувма тюшер!

- Сергей, - деп тилеймен мен, - сизин обзюгюзню де яшларыгъыз бар чы, яшав нечик айланып къаларны бирев де билмей: рагъмулукъ эт ва сувгъа ташла, шо шексиз кюйде сагъа къайтажакъ дей эрмелилер.

Сергей суюмесе де, тек мишикни сакълады, обзю буса тавлагъа гетди, оланы гъар сагъаты алданокъ белгиленген.

Гече онлагъа юрюп башланды. Анна магъа сёйлей, мен Сергейге. Хадижат танышым зенг эте. Не болду мишик булан деп сорай. Аминат да больницадан билмеге сюе?

Геч заман, къавшалдым, мен оланы арачысыман. Бир-бирини телефонларын берип, обзлер байлавлукъ тутса яхшы тюгюлмю деп ойлашдым. Ихтияр алып, шолай этип де чыкъдым.

Уф, битди, юхлама ятаман, тек не билейик дагъы. Бизин къонакълар ёлукъгъанлар, таныш болгъанлар, мишик булан умуми суратларын чыгъаргъанлар, видео зенгден сююнч гъислер агъылып геле. Бизин барыбызны да мишик дос этген.

Мишик янгы есилери булан гетди. Анна ёлдан суратланы йиберме унутмай эди.

Аман етишген. Мишик янгы яшав шартлагъа уьйрене, янгыз итден бираз тартына. Тек талчыкъма тюшмейдир, бизин дагъыстанлы мишик ону булан да умуми тил тапмай къоймас, шолайбыз биз-дагъыстанлылар!!

Райисат Гъайбулаева

Марина
Карпачёва

Театрда янгыз бир адамны сёзю тутула. Тек шогъар бир де талчыкъма тюшмей. Бары да зат инчесаният учун этиле. Шо гъакъда бизин журналыбызгъа Дагъыстанны инчесаниятыны ат къазангъан къуллукъчусу, театры актрисасы, режиссёр Марина Карпачёва хабарлай. Дагъы да ол бизге негер режиссёрлар гъазир, ушатгъан пьесаны 20 йылгъа артгъа салма гъазир экенин ва неге театргъа юрюме тюшегенин англатды.

Режиссёр айтгъан болма герек!

– Гелигиз лакъыркъа оъзюню бир ёругъуна гёре гиришейик. Къачан сиз театр чалышыв булан иштагъланма башлагъансыз?

– Школада бизин орус тилден ва адабиятдан дарслар береген муаллимибиз драмкружок къурма сюдю. Къурма чы къурду, тек ол чакъ-чакъда оъзюню бир тюрлю къулдукъларына гетегенде, кружок булан байлавлу бары да жаваплыкъ мени бойнума гелип тюше эди. Театр-шо мени гележегим деген ой шо вакътилерде тувудунгъан эди деп, озокъда айтма болмайман. Мени улланамны бир-бир хабарларына инанса, мен актриса болма шондан да алда токъташ-

гъан болгъанман. Мен гертиден де артистка болдум ва эки йыл Новомосковск театрда ишледим, баш режиссёр бизге, МХАТ-ны битдиргенлеге, 9-11-нчи класда охуйгъанлар учун актёрлукъ студияны ачма таклиф этди. Театргъа, гертиден де жагъиллер етишмей эди. Бир керен биз Гарсия Лорканы «Къанлы тоюн» сагънагъа гъазирлеп турагъанда, баш режиссёр мени оъзюню янына чакъырып: «Режиссёрланы гъазирлейген курслагъа тюш», – деди. Ёкъ, мен актриса болма сюемен деп жавап бердим. Тек ахырда разилешдим. Борис Шукинни атындагъы театр институтуна тюшдюм. Шолай мени режиссёрлукъ касбум башланды.

– *Дагъыстангъа нечик гелдигиз?*

– Скандарбек Тулпаровну чакъырывунна гёре. Биз ону булан чакъ- чакъда Москвада актёрлукъ биржада ёлугъа бола эдик. Эки мингинчи йылланы башларында мен Новомосковск театры баш режиссёру эдим, мени театр булангъы дыгъарым бите эди ва бир тюрлю себеплеге гёре шону узатма хыялым ёкъ эди. Скандарбек Даниялович шо заман магъа: «Гел чи бизге. Магъа яшлар учун ёммакъ тарыкъ!»–деп айтды. О заманлар уллулар театрлагъа онча ююмей эди, тек яшларыны гъакъында ойлаша эди. Мен огъар «Золушканы» салмагъа таклиф этдим. Муна шоллай Магъачкъаладагъы тизив Орус театр булан къурдашлыкъ юрютмеге башладым. Сонг бирдагъы бир нече пьеса салынды, ахырда Скандарбек: «Къююп бары да затны даимге Дагъыстангъа гёч»,–деди. Мен де рази болдум. Дагъыстан–о чу гючню, ругъну ери. Магъачкъала буса кёп ренкли, гъарай–гъурай шагъар! Мунда нече тюрлю тавушлар, тиллер бир-бири булан чатыраша. Мени учун шо бары да якъдан кыйыша эди.

– *Озьюгюзню гезикли пьесаларыгъыз учун темаланы нечик танглайсыз?*

– Олар сени айланангны къуршап тура. Охусанг пьесаны сагъа ток ургъандай болуп гетесен, янасан. Шо янывну сонг актёрлагъа да берип болма герексен. Тюзюн айтгъанда, бир-бирде чи кимге берегинин де билмей къаласан. Актёрлар ёкъ яда олар осал ойнайгъанлыкъда тюгюл. Олар шо пьесадагъы келпетлеге кыйышмай. Табылгъанча къаравуллама тюше.

– *Узакъ къаравуллама тюшеми?*

– Бир-бирде режиссёр актёрну 20 йыл къаравуллай. Шоллай ихтияр берилген режиссёргъа кёп тезде озьуне таъсир этген пьесаны охуп ва бютюн обмюрюнде шонда ойнап болардай актёрланы гёзлеп, бир вакъти: «Я муна чы, мени Гамлетим! Не буса да сени тапдым»,– деп айтагъан кюйде. Гъар режиссёрну пьесалар сакъланагъан улду сумкасы бар. Оланы бирлери сагънада ойналмай да къалажакъ. Девюрлер алышынып, замангъа гёре кыйышмай къалагъанлары да бар. Болса да, арасында кыйысы буса да бириси режиссёрну да, актёрланы да, къаравчуланы да яшавунда гёрмекли агъвалатгъа айланып токътай.

– *Сизге яратывчулукъ чалышывугъузда айрыча таъсир этген кимлердир?*

– Магъа аз-кѣп буса да таъсир этген касбучулары хыйлы заман эсгере турма боламан. Тек инг алдын, Олег Николаевич Ефремовну айтар эдим. Мен ону яхшы таний эдим.

– *Ол бек талаплы адам эди дегени гертими?*

– Ону гъар-бир затгъа къачан да оъз янашыву, къараву бар эди ва шону къатты кюйде якълай эди. Биревню алдында да ялынмай эди. Тарыкъ зат бар буса, столгъа юмургубу булан къагъа эди. Шо болмаса ярамайгъан-чеберлик хасият. Шосуз театрда этмеге иш ёкъ.

– *Сиз де столгъа къагъып бажарамысыз?*

– Озокъда! Театрда бир адам айтгъан болма герек. Масала, сиз пьесаны аласыз, охуйсуз, писти-пистисин, бары да келпетлерин билесиз, гъали шону актёрлагъа этишдирмек къала. Оланы буса оъзлени де бир тюрлю дюнья ва яшав къаравлары бар, олар да яратывчу адамлар. Сизин кѣмегигиз булан актёр шо келпетни сагънада къаравчулар инанардай яратма, ойнама герек. Гъатта залдагъылары гѣзьяшлары агъылагъан кюйде. Мисалучун, сагънагъа бизин тизив Диана Жагъбарова чыкъгъанда, эгер де пьесада бир талчыгъывлу мюгдет сама бар буса,

къаравчулар сесленмей къалмажагъын билемен. Шолой натижа актёр сен англатгъан гъаллагъа, гертиден де инана буса тувулуна. Шо инанывну тувулунуву режиссёрдан гъасил бола. Озокъда, бютюн командагъа къулакъасасан, амма ахырынчы сѣз сенде къала. Шо сѣз де къатты сѣз болмагъа герек.

– *Театрны режиссѣруну касбусун танглама суйген адама дагъы да не йимик хасиятлар болмаса ярамай?*

– Пьесаны гъар инче ерлерине тергев берме тарыкъсан. Сен умуми суратны гѣресен, неден башланагъанын ва нени булан битежегин. Гъатта актёрлагъа: «Гелигиз, палан ерин шулай ойнап къарайыкъ, не болар»,–деп айта бусанг да, нечик болма герегин алданокъ билесен. Режиссёр актѣрну ойларын тувдуруп билмеге герек. Сонг дагъы да айтсам. Бир де этишген даражалар булан дазуланма ярамай. Даим алгъа талпынма тарыкъ. Режиссёр бары да якъдан англавлу, биллими адам болмагъа герек. Масала, ол XVIII асрудагъы Италияны, шо пачалыкъны гъакъында бир зат да билмей буса, о девюрлерден хабар береген пьесаны нечик салажакъ. Балики, адамлар сен таклиф этеген кюйде сѣйлемей болгъандыр? Яда къатынгиши ва эргиши аралыкълар бюсбютюнлей башгъа болгъандыр? Гъасиликалам, режиссёр болма сие бусанг, биллимерингни артдыр.

– *Ахырда, лап аслу сорав, неге театр-гъа барма агъамиятлыдыр?*

– Агъамиятлы, неге туююл, адам янгыз ашкъазанындан къурулмагъан чы. Сиз оъзюгюзню маданиятны, инчесаниятны лап къужурлу, таъсирли къайдаларындан магърюм къоя бусагъызы, яшавугъуз толу ва маъналы деп айтмагъа тил айланмас. Озокъда, театр да оъзюню алдына салынагъан талаплагъа толу кюйде жавап бермеге герек. Гоголь да эсгерген кюйде, театр – дюньягъа рагъмулукъну сесин чыгъарма, этишдирме болагъан сагъна. Жамын чыгъарып айтгъанда, биз барыбыз да не иш юрютебиз? Режиссёрлар, драматурглар, актёрлар? Биз шо рагъмулукъну яябыз.

Руслан Бакидов

**Перзият
Багандова**

Рагъмулукъну ёлу булан

Оьзлени ва халкъыны къысматы анадаш якъларыны аслу агъвалатлары булан тыгъыс чатырашгъан, байлангъан адамлар къайсы заманларда да болгъан ва энниден сонг да болажакъ. Перзият Къурбановна Багандова шолай адамлардан.

Мен Перзият Багандованы 1976-нчы йылдан берли танийман. О заман ол партияны Магъачкъаладагъы Ленин район комитетини экинчи секретары эди. Ону гъакъында очерк язаман деп хыйлы гезик къаламыма хармангъанман, тек гючюм, пагъмум етишмесми экен деп тартына эдим...

Ону булан къачан да лакъыр этмеге къужурлу. Къайсы масъалагъа да. Бизин уълкени яшавун, бизин халкъны къысматын обзюню яшаву йимик гёре ва гъалиги заманланы нукъсанлыкъларыны гъакъында талчыгъып сёйлей. Ону халкъны яшав-турушун билегенлик мени даим тамашагъа къалдыра эди. Бугюн де адамлар дагъы бирев де кёмек этип болмайгъанда ону уьстюне умут булан геле. Ол артыкъ сёзлерсиз, гыслерсиз ишге гирише.

Перзият Къурбановнаны гъакъында лакъыр этмеге къыйын, шонча да ол терен ва четим адам. Ону яшаву буса, жамиятны гёз алдында тура. Перзият – сёзю ва ишни адамы, обзюню ишин мекенли этеген, талашмай ва хаталарсыз...

Яшав биревню де, гъатта лап пагъмулуданы ва гъакъылдыланы да аямай. Сынавлар тавакаллы ва рагъмулу адамланы чыныкъдыра, осалланы аркъасюегинден сындыра. Лап ювукъ адамынгны тас этмек, сонг яшавну узатмакъ, гъатта озгелени гъайын этмек – гиччи Перзиятгъа къысмет шолай буюргъан. Анасы тез гечинген. Ол хыйлы заманлар авруп тургъан, къызларыны лап уллусу Перзият явлу, азиз анасындан яшав гъаргюн йимик гетегенин гёре, тек шону

нечик токътатма болагъанын билмей. Шо йылларда тувулунгъан пашман гыслер бугюн де ону юрегинде яшай. Ондагъы рагъмулукъ, гишини гёнгюн алып бажарагъанлыкъ, къыйынлы гюнюне табулагъанлыкъ ва обзге асил хасиятлар-огъар йыракъ яш чагъындан къалгъан варислик.

Атасы да гечине. Билимли адам, ерли советни председатели, юртдуларыны арасында уллу абуру бар эди. Бир гезик Къурбан гъеч тартынмай обзюню юртлусуну башыны уьстюнде гётерилген хынжалны итти авзун кёолу булан тутуп, адамны облюмден къутгъаргъан болгъан. Тамазалар бугюн де шону эсге алып хабарлайлар. Амма шондан сонг Къурбанны яранлангъан кёолу есине тынгламайгъан кююнде болуп къала.

Яш йылларында Перзиятны бирдагъы хасияты арагъа чыгъа – жаваплылыкъны гъиси. Ол уьйеси болуп токътай ва обзюню гиччи къызардашларыны ва эркъардашларыны гъайын эте, оланы аякъ уьстге тургъузмагъа тарыкъ экенни англай.

Перзият муадлим болмагъа сюе. Буйнакскидеги педучилищеге охума тюше. Жагъ, къурч къызъяш бек къасткъылып билимлер ала, училищени яшавунда жанлы кюйде ортакъчылыкъ эте. Педучилищени битдирген сонг, школада рус тилден ва адабиятдан дарслар юрюте, аз заманны ичинде коллективни арасында абур къазана. Районда да ону эс этелер, олай къызъяшны эс этмейли де бола эдими?!

Перзиятга 20 йыл битгенде, ВЛКСМ-ни Лаваша райкомуна ишге чакъырлар. Етти йылдан да артыкъ ол комсомолну район комитетини биринчи секретарыны борчларын къюте. ВЛКСМ-ни 14-нчю съездини делегаты этилинип сайлана ва дагъыстан яшёрюмлер булан бирче биринчилей тыш пачалыкъга Болгарияга баргъан.

Магъачкъалада Ленин ва Совет районлар къурулгъанда Перзият Къурбановнаны партияны Ленин район комитетине чыгъаралар. Район уллу, четим...Четим дегенде, онда шагъарны лап да уллу предприятиеелери ерлешген эди. Заводларда ва фабриклерде ич партия ишни юрютмеге тюше эди.

1981-нчи йылда Перзият партияны Магъачкъала шагъар комитетини экинчи секретары этилинип белгилене. Шо заман ону ситгечилиги булан 120 оьрюм чагъына етишген етим яшгъа гъарисине 1 минг манат бериле (о заманларда шо аз акъчалар тюгюл эди).

Бугюн оьтген заманланы танкъыт этив мердешге айлангъан. Тек не айтсакъ да, бир ёрукълудукъ, гележекге инамлыкъ

бар эди. Янгы заводлар, фабриклер, школалар, азарханалар, яшлар бавлары къурула, адамлагъа янгы квартирлер бериле эди.

Перзият Къурбановна иш гюнюн янгыз кабинетлерде оьтгерен гъаким тюгюл эди. Даим адамланы арасында болуп, мекенли масъалаланы чечип гелген. Лап да къыйын тозулуп-бузулуну йылларында башчысы гъисапда ватандашланы социал якъдан таъмин этеген министерликни ишин юрюте эди. Огъар бираз тынч, рагъат маданият яда билим берив министерликке чыкъмагъа таклиф эте болгъанлар, тек ол разилигин бермеген, юреги алагъан, авагъан ишге урунгъан, адамлагъа бугюн, буссагъат кёмек этип болагъан ерни танглагъан.

Министерликдеги чалышыв 1990-нчы йылны январ айында башлана. 90-нчы пасат йыллар не ашамлыкъ маллар, не акъча ёкъ. Перзият Къурбановна ол гъаким гъисапда оьзлер учун жавап берегенлени бириси де ач болмажакъ деп токъташа. Ол колхозлар булан тувра дыгъарлар байлай. Гъатта будайны алып, тирменде тартып, гъазир ундан аш бишириле эди.

Интернатларда, къартланы уйлеринде озлени гъайван-малын сакълай эди. Эт де бола эди, сют де, кама да ...

Балики, барыгъыз да билмей бусагъыз да ярай, Перзият Къурбановнаны сиптечилиги булан янгы идаралар ачылгъан: сакъат яшлар учун медицина центр, агълюге ва яшлагъа социал якъдан кѣмек этивню центры, гъакъылбалыкъ болмагъан яшланы приюту. Не республиканы гъукуматы, не шагъар гъакимият шо идараланы ерлешдирмек учун ер гѣрсетмегенлер, биналаны къурмагъанлар. Озью гъаракат этип, далапчылар булан сѣйлешип амалгъа гелтирген.

Тийишли касбучуланы гъазирлемек учун Перзият Къурбановна айтып, масъаланы гѣтерип, Дагъыстан пачалыкъ университетде социал факультет ачылгъан.

Къайратлы загъматы учун Дослукъну ордени булан савгъатлангъан. Ол ДР-ни социал къурувуну ат къазангъан къулдукъчусу. Дагъы да, 1986-нчы йылда Гъюрметлев белгиси орден булан савгъатлангъан.

Министерликден сонг Перзият Къурбановна оз бизнесине уруна. Гѣзелликни центрин ача. Тек хасиятына, битимине гѣре жамият чалышывдан, анадаш Дагъыстанны къысматындан ягъада токътап турмай.

Перзият Къурбановнаны республиканы Халкъ Жыйынына сайлайлар. 10 йыл ол депутат болгъан. Шо да адамлар огъар толду кюйде инанагъанлыгъын исбат этмейми! «Анадаш Дагъыстан» деген жамият гъаракат огътерген сорав алывлагъа гѣре, Перзият Къурбановна бир нече керен инг яхшы халкъ депутат деп эсгерилген.

Перзият Къурбановна «Единая Россия» деген партияны Магъачкъаладагъы исполкомуна башчылыкъ этген. Ишини къыставуллугъуна да къарамай, устьюне озлени къыйыны-тынчы булан гелегенлени гъариси булан ёлукъма имканлыкъ таба эди. Ону кабинетини алдында даим адамлар толуп бола эди ва бир де къабул этмеди, тынгламады, тергев бермеди деп хатири къалып гетмегенлер.

Бугюн Перзият Къурбановна «Тарихи-маданият варислик» деген жамият къурмуну Дагъыстан бѣлюгиюню председатели.

Бу чалышывунда да ону айрыча гъаракаты, жанлы янашыву гѣрюне. Мисал учун, сагънадан чалынагъан дарги йырлагъа тергев этип, озъюню харжына

«Дагъы да бек чалын, йыр!» деген китап чыгъаргъан. Китап булангъы биринчи таныш болув Милли китапханада огътерилген. Бютюн Дагъыстан ана тиллени сакъланывуну гъакъында айтагъанда, ол мени гъысабымда, шо ишге агъамиятлы къошумун этген. Йыр-халкъны жаны, ону тилини тазалыгъындан кѣп зат гъасил бола.

Бир-бир адамлар булан таныш болгъандокъ, биринчи ёлугъувдан, лакъырдан озъюнгню ювукъ адамынг йимик гъыс этме башлайсан, ол ер юзюбюзню дагъы да таза ва гѣзел этегенлерден экени англайсан, оланы рагъмулугъу, юрегини ачыкълыгъыны гъакъында дулла дюньягъа хабарламагъа сюесен. Мени учун шолай адам болуп, янгыз мени учун да тюгюлдюр, Перзият Къурбановна Багандова токътады. Авур къысматы, гъакъыллы, исбайы,тавақаллы къатын, озъюню рагъмулукъну ёлу булан барагъан-дарги халкъны абурлу къызы!

Патимат Вагъитова

«Мен сени унутмагъанман, анам»

Заман нече де тез оьте...Муна гъали «Дагъыстанлы къатын» журналда узакъ да къалмай, озълени 70 йылыгъын белгилежеклер. Биз шону кюрчюлерин салгъанланы, биринчи авараларын бойнуна алып юрюгенлени гъакъында хабарламагъа сюебиз. Олар тизив адамлар эди, нартлар деп айтыла олайлагъа. Ругъуну гючю, оюну теренлиги, оьтесиз ишине берилгенлиги булан нартлар эди. Шо къатымланы атлары Дагъыстанны тарихини бетлеринде даимге алтын варакъ булан ясалгъан ва анадаш элине гъалал къуллукъ этивню оьр уьлгюсю гъисапда эсибизде къалгъан. Биз де оланы гъакъында барысы да билгенни сюебиз...

Айшат Абдуллаева – бизин журналны биринчи редактору.

Шо мердешли калималаны артында уллу, шавкълу адамны, герти загъматчыны ва бек саламатлы дагъыстанлы къатынны келпети токътагъан. Бугюн бизин бар барлыгъыбызны бир заманлар биревлер башлагъанны, ёлун салгъанны гъагъында бир сама ойлашгъанбызмы, сюов ва баракаллабыз булан эсге алгъанбызмы?

Тюпде биз охувчуларыбызны Айшат Абдуллаеваны гелини Инна Гъажиеваны эсге алывлары булан таныш этебиз.

***

Биз тувабыз, овсебиз ва овзгелер йимик, адатлы яшавну юрютебиз. Биз бир зор масъаланы чечебиз деп ахтарып, излеп юрюмейбиз—къысмаат буюргъан буса, шо бизин жележекге не муратларыбыз бар деп де сорамай, бирден овзю тувулуна. Шогъар юрек сеслене... Ва гирише...

Айшат Абдуллаевна Абдуллаева – «Дагъыстанлы къатын» журналны биринчи редактору. Ол гетген асруну 20-нчы йылларында Чарода районда тувгъан. Тек къысмаат овзюне къатынлар учунгъу журналны башын тутма буюргъанны бир де эсине гелмеген. Алда къатынланы гъагъында нечик языла эди, билемисиз? Мисал учун, XIX асруну ахырларында Дагъыстанда халкъны гысабы алынагъанда, Магъаммат Агъмат-огълу ва бирдагъы эки адам деп эсгериле эди. Шо эки адам—бир ихтияры да, аты да ёкъ къатынлар.

...Гёзге гёрюнмейген поезд бизин дамликге элтеген сайын, мен сени англамагъанымны дагъыдан да бек сеземен. Билмегенмен. Билип де бажармагъанман.

Сен магъа гиччи бийик тав юртда Хецубда 1927-нчи йылда тюшюм къайта-

рылагъан вакъти тувгъанман деп айта эдинг, о заманлар бирев де яшны тувгъан гюннюн мекенли токъташдырмай болгъан. Тюшюм къайтарыв– август айны ахырлары, сентябрни башланыву... Сен къызардашларынгны арасында лап гиччиси, бешинчиси эдинг. Олар булан ахырынчы гюнлеринге ерли байлавлукъланы узмагенсен, яхшылыкъланы да, яманлыкъланы да тенг кюйде бёлюп гелгенсен. Лап уллусу–Зайнап сонг сагъа анадай болгъан. Анангны 12 йыл чагъында тас этгенсен. Ондан алда атасыз къалгъансан. Ону бет келпети эсингде къалмагъан деп айта эдинг...

Яш йыллары о замангъы наслуну йимик къыйын эди. Сен 4 йыл чагъында да къарамай, хоншудагъы Мукутлге школагъа юрюй эдинг, ачылыкъланы да сезгенсен, улдулардан къалгъан опуракъланы да гийгенсен, биринчи колхозлар къурулагъан заманлардагъы гъар тюрюк къыйыкъсытывлагъа да шагъат болгъансан. Школа билимингни Тлярошдагъы школада тамамлагъансан. Сени булан бир класда сагъа яшдан берли гъашыкъ болгъан гележекдеги эринг охугъан. Биз ону полковник Сайитов деп таныйбыз. Шо яшгъа 16 йылына бирдагъы эки йылын къошуп милиционер болмагъа ва тавларда бандитлени тутмагъа бир зат да пуршав этмеген.

Сонг сен уйленгенсен, биринчи уланынг тувгъан ва Магъачкъаладагъы партия школада охугъансан.

Сен магъа бир гезик избашда аччы бишмеген алчагъа дамагъынг чыгъып ашагъанынгны гъагъында хабарлагъан эдинг. Хоншу къатын сени гёрюп: «Къоянны тутгъан»,–деп кюлеген. Сен, озокъда, бир затны да англамагъансан, декабрде буса овзюнгню биринчи яшынг Магъамматны

тапгъансан. Сен кѣп йыллар мени гѣзлеримде: «Гы, къоянны тутмадынгмы?» – деп умут булан къарай эдинг. Тутдум. Гъали шо къоян нече де сагъа ошагъан, Адабият институтда охуй. Улланасыны бары да хасиятларын къабул этген.

Дагъы да сени Москвадагъы Обр партия школагъа бакъдыргъан кююн хабарлай эдинг. О заман сен орус тилде ярты-юрту ярмалап сѣйлей болгъансан ва сагъа «барышняны» «барынядан» айырма бек къыйын тийген. Шоланы арасында не башгъалыкъ барны англамагъансан. Марксны къалын «Капиталын» охуп чыгып, сонг шондан экзамен бермек де оюн-масхара тюгюл эди! Тек сагъа къызардашынг Патиматларда къоюп гетген гиччи уланындан айрылмакъ лап да къыйын тийген.

Сен Москвадагъы охувунгну битдирип, 1955-нчи йыл Магъачкъалагъа къайтгъанда КПСС-ни Обкомуну о замангъы биринчи секретары Абдурагъман Данияловдан тапшурув алгъансан-къатынлар учун журнал чыгъармакъ. Экинчи яшгъа токътагъан кююнде, сен гъар тюрлю къурумлардан чабып, тарыкъ маълуматланы ва кагъызланы жыйып айлангъансан.

«Горянканы» биринчи номери 1957-нчи йылны апрель айында чыгъа, май айда буса экинчи уланынг Казим тува. Мени гележекдеги эрим. Сен бары да затгъа этишип бажара эдинг яшларынг булан да, тавдан гелеген хыйлы къонакъларынг булан да... Олар сизин Советский орамдагъы гиччи квартиригизде жумалар булан тура эди. Ахшамлар партжыйынлар. Тек сени ихтиярынгда сав гече къала эди! Сагъа обр гислени, чакъырывланы гыкъында ойлашмагъа заман къалмай эди. Сагъа яшланы гъайын этме, сени ожа-

гынга гелген дос-къардашны масъалаларын чечме, къатынлар учун журнал чыгъармагъа герек эди.

Журналда дагъыстанлы къатынланы, загъматчыланы, врачланы, педагогланы, актрисаланы, йыравланы ва студентлени гыкъында хабарлана эди. Сен журнал къужурлу, тергевон тартардай болсун учун, татывлу ашланы биширеген кюйлерин, эдеп-къылыкыгъа, ожакъны юрютювге байлавлу бырынгы насыгъатланы таба эдинг, журнал къатынланы герти кѣмекчиси болгъанни сюе эдинг, оланы гъар гюнлюк яшавун тынчлашдырмакъ учун белсенген эдинг.

Мен сени сен пенсиягъа чыкъгъан сонг таныдым. Тек бир заманда да сенде жаваплы къулдукъчуман деп хохбашлыкъ хасиятлар ёкъ эди. Эпсиз сабур, илиякълы, сен мени бир хапарсыздан чыгып гетген сѣз булан да хатиримни къалдырма тартына эдинг. Бизин милли ашланы биширеген кюйлерине уйрете эдинг: «Ясай къызым, этни палан кюйде гес, татывлу болажакъ», «Къазандагъы кюрзени къашыкъны дѣгерек яны булан булгъа, шо заман бир-бирине ябушмажакъ»...Мен гъали де сени насыгъатларынг булан пайдаланаман. Анам, мен бир затны да унутмагъанман.

Мен сагъа биринчи гюнлерден тутуп, анам деп айтмагъаныма гѣкюнемен ва къуру «сиз» деп сѣйлей эдим. «Сиз» деп, шо балики, гьюрмет этив буса да ярай. «Сен» буса-шо сююв.

Муна бугюн де мен сагъа «сен» деп сѣйлеймен. Анам, мен сени унутмагъанман.

Инна Гъажиева

Дагестан вписал в свою героическую историю ещё одну победу

О событиях 1999 года в Дагестане мы поговорили с Муху Гимбатовичем Алиевым, доктором наук, профессором, государственным деятелем, первым президентом Республики Дагестан (2006–2010).

– Прошло 25 лет после агрессии банд международных террористов, напавших с территории Чеченской Республики на Дагестан, и их разгрома. Тогда Вы были руководителем дагестанского парламента. Что бы Вы сказали сегодня, спустя 25 лет?

– Разгром международных террористов в 1999 году – главное событие в новейшей истории Дагестана, демонстрация достоинства и самоуважения дагестанского народа, его верности своему историческому выбору быть в составе Российской Федерации, готовности защитить конституционный строй, единство и территориальную целостность республики.

25 лет – вполне достаточный срок, чтобы объективно оценить как позитивное, героическое, так и негативное – то, что привело к войне. В первую очередь это, конечно, должны делать ученые, прежде всего общественеды и публицисты. Наверняка немало таких специальных исследований появилось за этот период. Я не очень внимательно следил за ними. Но знаю, что серьезные, профессиональные

работы, в которых в том или ином контексте изучались драматические события конца 90-х годов в Дагестане, были у отечественных и зарубежных исследователей еще в те годы, когда я работал Президентом Дагестана и возглавлял рабочую группу Госсовета Российской Федерации по подготовке на заседание Госсовета вопроса противостояния религиозно-политическому экстремизму.

По моим наблюдениям, осмысливая события тех лет, дагестанские исследователи предпочитали больше акцентировать внимание на массовом мужестве и героизме дагестанцев или на работе органов местной власти по организации отпора террористам. Это понятно, естественно, с одной стороны. С другой стороны, нельзя забывать, что акцент лишь на фанфары, героизму, подвиги, мифы, наподобие «все как один поднялись на защиту республики», если они настойчиво навязываются обществу, опасны не только тем, что противоречат истине, искажают историю, приукрашивая ее, но и тем, что ошибки прошлого могут повториться.

– Означает ли такое перемещение акцентов, что героики не было?

– Конечно, нет. Была победа, была героика. И главным героем и победителем войны был простой народ, труженики, ополченцы, основным костяком которых была молодежь, те, кто прошел испытания в Афганистане и в других подобных горячих точках, резервисты, милиционеры, люди разных возрастов, мужчины и женщины. В отряды самообороны записывались как те, кто работал, хотя месяцами и не получал в те времена зарплату, так и не работающие. Еще раз жизнь продемонстрировала победу духа народа над деньгами и оружием боевиков, – а у них было самое современное оружие, не только стрелковое, но и минометы, гранатометы, зенитные установки, бронетранспортёры.

Дагестанцы в первые дни войны, до подхода российской армии и внутренних войск, сдерживали боевиков охотничьими ружьями, палками, кто чем мог, чем попадет. Затем с помощью армии, внутренних войск был дан отпор незваным гостям. Вооруженные силы России сыграли решающую роль при разгроме бандформирований. Это нисколько не умаляет роль Дагестана и дагестанцев, которые продемонстрировали мужество и единство с армией, чего не ожидали агрессоры. Военнослужащие почувствовали в лице дагестанцев свою опору, что придавало им дополнительные силы, уверенность. У России на Северном Кавказе появился надежный форпост, поднялся статус Дагестана и его достоинство в стране. Непосредственный участник тех событий, Герой России, генерал-полковник Г. Н. Трошев в своих воспоминаниях с большой теплотой пишет о героизме и мужестве дагестанцев.

Вся страна узнала о подвигах Героев России: 18-летнего ансалтинца Хаджи-мурада Нурахмаева, Халида Мурачуева из Кули, Мутая Исаева из с. Новолакское, Муртазаали Казаналипова из Анди, командира дагестанского ОМОНа Загита Загитова из Кегера, командира специальной огневой группы Ботлихского РОВД Дибиргаджи Магомедова из Годобери, Закира Даудова из села Верхнее Казанище. Около двух тысяч дагестанцев награждены орденами и медалями Российской Федерации.

Героическим было во время войны поведение и поступки муфтия Дагестана Ахмад-Хаджи Абдулаева. В первые же дни боевых действий его обращение к дагестанцам о том, что террористы, напавшие на Дагестан, не имеют ничего общего с исламом, их претензии на джихад беспочвенны, что им следует дать решительный отпор, имело огромное мобилизующее значение. Пример муфтия был вдохновляющим для духовенства Дагестана. Трудно переоценить героическую роль духовенства республики в противостоянии экстремизму и терроризму, в мобилизации народа на отпор врагам, оно понесло и большие потери в этом противостоянии. Я считаю, что подвиг нашего духовенства в те годы заслуживает полноценного исследования.

В полной мере это относится и ко многим дагестанским журналистам. Они

проявили себя с самой лучшей стороны, сумели обеспечить идеологический и информационный перелом в противостоянии бандформированиям, ведь тогда даже некоторые ведущие федеральные каналы телевидения работали на врага. Имена Магомедсалиха Гусаева, Загира Арухова, Гаджи Абашилова, Гаруна Курбанова, исламского журналиста Абдуллы Алишаева останутся в благодарной памяти дагестанцев.

Самоотверженно работали коллективы ГТРК «Дагестан» во главе с Магомедом Гамидовым (тогда ещё не была создана компания РГВК), газета «Дагестанская правда» во главе с Г.Ф. Бейбутовой и многие другие газеты и журналы. Не только дагестанцы, вся страна узнала имена журналистов Руслана Гусарова, Алика Абдугамидова, Эльмиры Шарпиловой, Декабря Бейбутова и многих других.

Хотел бы особо подчеркнуть, что празднование 25-летия разгрома бандформирований особо значимо в условиях СВО на Украине. Наша коллективная память о недавнем героическом прошлом будет работать на консолидацию общества, на победу над врагом. Разгром религиозно-политических экстремистов в августе – сентябре 1999 года в Дагестане и последовавшая за этим контртеррористическая операция в Чечне – события исторического значения. В.В. Путин на приеме дагестанской делегации перед новым, 2001 годом подчеркнул, что начало возвращения государственности, авторитета Российской Федерации пошло из Дагестана. Даже ему лично прибавили тогда решительности характер и настрой дагестанцев в то нелегкое время, сказал Владимир Владимирович.

– Что бы Вы сказали о роли дагестанских женщин в событиях 1999 года?

– Они в подавляющем большинстве, как бывало и в прошлом, в нашей истории, продемонстрировали свои лучшие качества – любовь к родной земле, бескорыстие, готовность к самопожертвованию. В некоторых районах даже создавались женские батальоны. Вся страна знает о подвиге Полины Халиловой из Новолака, награждённой орденом Мужества. Государственных наград удостоены десятки дагестанок. Среди них есть учительницы, врачи. Активно работали женские союзы в республике. Их вдохновляла Фазу

Алиева, возглавлявшая Союз женщин Дагестана, другие известные дагестанские женщины – Такибат Махмудова, Интизар Мамутаева, Хури Пирсаидова, Марьям Ильясова, Сакинат Раджабдибирова, Патимат Азаева и другие. Женщины из Гагатли и Анди были и в рядах ополченцев.

Женщины собирали воинам, ополченцам тёплые вещи. В Ботлихском районе они готовили им и еду. Многие вели большую разъяснительную работу с теми, кто попадал на удочку международных террористов. Такие в Дагестане, к сожалению, тоже были. Вспомним хотя бы деятельность «Конгресса народов Ичкерии и Дагестана», инициированного Шамилем Басаевым и Мовлади Удуговым при поддержке арабских наёмников в Чечне и признанного в России террористической организацией. В его деятельности принимали участие и дагестанцы. По данным российских спецслужб, накануне вторжения международных террористов в Дагестан весной и летом 1999 года в учебных центрах Хаттаба в Чечне проходили подготовку десятки боевиков-дагестанцев, чтобы с оружием в руках вернуться домой на помощь «братьям по вере» для установления законов шариата, участия в «джихаде» боевиков. Нельзя забывать и другое: в Дагестане были населенные пункты, в которых действовали ваххабитские «джамааты».

– Насколько корректно употреблять термин «война», когда речь идет о событиях тех лет?

– По науке война – это вооруженный конфликт между государствами. В нашем случае мы его употребляем в смысле вооруженного вторжения, нападения бандформирований на республику, как синоним этой агрессии.

Последствия ведь были тяжелые. В августе–сентябре 1999 года погибло за время боев 226 военнослужащих, 53 сотрудника органов внутренних дел, 25 ополченцев, 108 мирных граждан. Было разрушено полностью или частично 33 населенных пункта, 17 школ, сотни километров дорог, 11 мечетей. Причиненный в результате военных действий ущерб оценивался суммой более 1 млрд рублей. Десятки тысяч мирных жителей республики стали беженцами. Точные потери вооружённых формирований мятежников остались неизвестны. В разных источниках сообщается, что за время проведения антитеррористической операции уничтожено более 2 тыс. бандитов.

Нет единого мнения и по терминам современного терроризм, новый терроризм, международный терроризм. До сих пор нет разделяемого мировым сообществом определения, одни и те же люди для одних – террористы, для других – повстанцы, герои освободительной войны. Как их идентифицировать? Вопрос политизирован. Террористов, напавших на Дагестан, в те годы на Западе называли повстанцами. В Парламентской ассамблее Совета Европы (ПАСЕ), других структурах Совета Европы обращались к России с призывами о непропорциональном применении силы в отношении них. То же самое происходило и в отношении террористов в Чечне, воевавших под лозунгами сепаратизма, создания исламского государства. Применяются двойные стандарты. К примеру, действия палестинских партизан многие склонны считать террористическими, а правительства Израиля в отношении палестинцев – нет. Или возьмите оценки действий против оккупантов Ирака, бомбардировок Сербии, действий американцев в Сирии и т.д. Палестинское движение «Исламский джихад» в Израиле, ЕС, ряде стран Запада считают террористической организацией, в России – нет. То же касается ливанской шиитской организации «Хезболла». В Канаде, США, Израиле, Египте, Лиге арабских государств ее считают террористической, в России – нет.

На путях двойных стандартов, политизации вопроса вряд ли можно подойти к правильному определению международного терроризма. Не будем отвлекаться сейчас в рамках интервью на рассмотрение разных проблем этого сложного, многопланового явления, хотя терроризм продолжает оставаться одной из основных глобальных проблем современного мира, требует активных поисков мирового сообщества для своего решения.

– Как Вы относитесь к реисламизации Дагестана, росту клерикализации жизни общества?

– О реисламизации Дагестана, истоках, причинах, последствиях, основных этапах этого процесса, взаимоотношениях органов власти и религиозных институтов написано много. Это большая тема. Еще в годы работы Президентом я не раз отмечал, что в Дагестане сложилась хорошая исламоведческая школа, известная и за пределами России. Религиозная политика республиканских властей, начиная с первых этапов постсоветского

реформирования общества, не была системной, последовательной. Тому причин тоже было немало. Одна из главных, на мой взгляд, заключалась в том, что спрогнозировать быструю политизацию ислама за короткие сроки было сложно, так как республика была очень перегружена другими конфликтами – экономическими, социальными, территориальными, земельными и другими, с одной стороны.

С другой стороны, в перестроечный и постперестроечный периоды в стране не было ни внятной идеологии, ни должного внимания конфессиональным вопросам, особенно связанным с исламом. Процесс, можно сказать, был пущен на самотек.

В результате произошла активизация альтернативного, нетрадиционного направления в исламе. Сильный толчок этому дали и либеральные преобразования, которые привели к росту социальной напряженности, бедности, незащищенности, обездоленности людей, неуверенности в завтрашнем дне. На Дагестан широкое влияние стали оказывать и зарубежные исламские центры.

Но не внешние условия, а внутренняя обстановка, социально-экономическая, была главным катализатором распространения ваххабизма в Дагестане, превратила его в реальную общественно-политическую силу. Это была протестная идеология, которая претендовала на перестройку общества на основе своего понимания ислама, «исламской альтернативы».

На первых этапах салафиты особо сильно не влияли на политические процессы в республике. На этих этапах можно было найти компромиссы с ними. На позициях компромисса с тарикатистами в те годы стоял авторитетный среди салафитов руководитель исламской партии «Возрождение», депутат дагестанского парламента Ахмад-Кади Ахтаев. Мы в органах власти не придали тогда значения его позиции, недооценили опасность.

Ваххабизм стал набирать силу в связи с экономическим, политическим, духовным кризисом и, что еще важнее, криминальным беспределом, коррупцией, преступностью и отсутствием адекватной реакции властей на происходящее. К тому же война в соседней Чеченской республике, органы власти Чечни, заявившие о намерениях создать честное, справедливое исламское государство, стали подталкивать негативные процессы и в Дагестане. Многие дагестанские ваххабиты, как уже

говорилось, уехали в Чечню для участия в боевых действиях на стороне Дудаева, в надежде, что им удастся выполнить там свою миссию, затем вернуться домой, чтобы сделать то же самое в Дагестане.

После заключения Хасавюртовского соглашения и до августа 1999 года, можно сказать, против Дагестана шла необъявленная война. Почти ежедневно гибли сотрудники правоохранительных органов, были жертвы и среди мирного населения.

Центрами ваххабизма стали в том числе села Карамахи, Чабанмахи. Больше года этот ваххабитский анклав жил по законам шариата, неподконтрольный дагестанским властям. На Карамахинском плато регулярно проходили военные учения боевиков. Они контролировали основную дорогу, связывавшую равнинный Дагестан с центральной и горной частями. За эти годы они создали в селах мощные, хорошо оснащенные базы, терроризировали местное население, которое не могло ничего сделать против людей, вооруженных до зубов. Жители сёл с самого начала сигнализировали, протестовали, между ваххабитами и тарикатистами постоянно происходили стычки.

Люди сопротивлялись, просили вышестоящие органы власти вмешаться, когда ваххабиты начали вооружаться в селе, угрожать односельчанам, придерживавшимся традиционных религиозных взглядов, когда молодежь стала уклоняться от службы в армии, выбирая «альтернативную» службу против федеральных войск в Чечне, когда стали запрещать детям ходить в школу, когда силой меняли местного имама мечети на ваххабитского.

Почувствовав безнаказанность, экстремисты захватили здания отделения милиции, местной администрации. Кончилось все провозглашением исламской территории, не подчиняющейся законам государства. Считаю, что формирование карамахинского ваххабитского анклава – постыдная страница в истории республики. Светская, конституционная власть там была восстановлена дорогой ценой лишь в 1999 году, в ходе войны с международными террористами, напавшими на Дагестан.

Если кратко подвести итоги реисламизации Дагестана, конечно, нельзя ограничиться лишь тем, что ею воспользовались салафиты, или их радика-

лизацией. Результатом реисламизации стал рост религиозного самосознания и религиозной идентичности населения, восприятие дагестанцами себя наряду с общегражданской, российской идентичностью и частью огромной мусульманской цивилизации, возрождение мусульманской обрядности, формирование системы исламского образования, мусульманской духовной элиты. В целом процесс этот был позитивным. Если бы после распада СССР вслед за идеологическим вакуумом возник бы и религиозный нигилизм, последствия были бы еще хуже. Это касается не только Дагестана.

В то же время многих в обществе тревожат и рамки клерикализации жизни в светском обществе. Проблема эта упирается в государственно-конфессиональную политику, требует взвешенных решений, обеспечивающих баланс между государственными и религиозными интересами.

– О каких ошибках, приведших к войне, ещё можно сказать?

– Ошибок было немало. О них надо знать. То, что происходило у нас в 1999 году, – это не локальное, даже не северокавказское явление. Это явление общенациональное, общероссийское, международное, восходящее к распаду СССР, началу нового периода мирового порядка.

Нападение на Дагестан готовилось тщательно. Об этом писали, это не скрывалось, особенно после Хасавюртовского соглашения и отложенного статуса Чечни. Об этом помышляли и в Чечне, которая при Масхадове была на грани междоусобной войны, вызванной противоречиями Масхадова и Кадырова, Масхадова и Яндарбиева, Масхадова и Басаева.

Для Масхадова и его команды снятие напряженности внутри республики путем переноса военных действий на соседнюю территорию было выгодно, как бы они это ни скрывали. После начала боевых действий в Дагестане Масхадов, как известно, открещивался от своей причастности к ним, объявив это внутренним делом Дагестана.

Агрессия против Дагестана – это следствие неадекватной внутренней и внешней политики РФ тех лет, целенаправленной деятельности иностранных спецслужб и международных террористических центров. Это тема большого и отдельного разговора. Но для Дагестана и дагестанцев важнее то, что произошедшее – и следствие серьезных ошибок

в работе органов власти республики в те годы. Это для нас важнее, чтобы не списывать агрессию только на внешние факторы – российскую политику, ситуацию в Чечне и т.д., хотя всё это нельзя сбрасывать со счетов, оно оказывало реальное влияние на процессы в республике. Надо иметь в виду, что религиозно-политический экстремизм, как уже говорилось, нашел в Дагестане питательную почву и внутреннюю поддержку вследствие сложившейся социально-экономической, духовной ситуации, социальной кризиса, безработицы, других негативных явлений.

Эти ошибки и просчёты лежали на поверхности, были известны всей республике. Ещё шла война в Дагестане, когда на круглом столе «Религиозно-политический экстремизм и агрессия против Дагестана» в редакции журнала «Народы Дагестана» 7 сентября 1999 г. его участники, в большинстве своем официальные лица, перечисляли внутренние условия, подпитывавшие экстремизм и терроризм. Сошлюсь на некоторых из них:

– Хаппалаев С.Ю. – первый заместитель министра по национальной политике, информации и внешним связям РД: «Все мы едины во мнении: то, что произошло, – явный недосмотр властей. О том, что готовится подобная провокация, известно было давно, такая информация поступала и в Госсовет, и в Правительство республики. Оттуда соответствующие сигналы шли в Москву...»

– Муслимов С.Ш. – доктор философских наук, профессор ДГУ: «Общественно-политическая ситуация и социально-экономическое положение в Дагестане взрывоопасны. Из Дагестана убегают не только русские, но и интеллигентные молодые дагестанцы, которые не могут вписываться в эту криминальную структуру, в эту систему».

– Асиятилов С.Х. – председатель комитета Народного собрания РД: «Телерадиовещательную станцию создали в Карамахинской зоне, мы не слышали голос своего муфтия Саид-Мухаммада Абубакарова, когда он просил остановить поток ваххабитской литературы, которую ввозили из стран Востока бесплатно и в большом количестве. Когда в Чабанмахи, Карамахи начали организовывать «независимое государство», исламские «шариатские державы», надо было проводить жесткую линию. А мы начали вести переговоры, заключать договоры».

– Абашилов Г.А. – главный редактор республиканской молодежной газеты: «...в Дагестане уже много лет вольготно себя чувствуют враги Дагестана, России. Они издавали газеты, называли Россию ненасытным хищником. Их не наказывали, все им сходило с рук. Мы писали о том. И мы выглядели в глазах некоторых людей не совсем добропорядочными патриотами Дагестана...».

– Алиев А.А. – заместитель министра юстиции РД: «Не было проявлено достаточно политической воли, чтобы показать их (террористов, экстремистов – М.А.) истинное лицо. Я вспомнил выступление депутата Абакара Акаева, когда он с трибуны говорил, что у нас ножи, а у них – автоматы, у нас – автоматы, у них уже стингеры появляются. Он с трибуны предупреждал...»

Я не стану приводить свои выступления тех лет, в которых много раз указывал на наши внутренние условия, причины, работавшие на врагов республики и страны.

– *Как шли боевые действия в Дагестане?*

– Первые вооруженные столкновения с боевиками, как известно, были в Цумадинском районе 2–3 августа 1999 г. Тогда сотрудники МВД республики при поддержке населения уничтожили машины с боевиками на Гигатлинском перевале, отбили их атаки и в районном центре при попытке захватить его.

7 августа более 400 боевиков, вооруженных современным оружием, вторглись в Ботлихский район, они заняли сёла Ансалта, Шодрода, Рахата. В с.Ансалта боевики разместили свой штаб. Руководили вооруженными бандформированиями Ш. Басаев и Э. Хаттаб. Восстановление конституционного порядка в захваченных сёлах силами федеральных войск заняло примерно 20 дней. По местам скопления боевиков, их огневым точкам самолетами, вертолетами министерства обороны наносились удары. Бандформирования понесли большие потери. Они были деморализованы, не ожидали, что местное население, ополченцы со всей республики вместе с армией встанут на пути вооруженных экстремистов. Желаящих участвовать в «джихаде» боевиков среди дагестанцев было немного. Многие дагестанцы, жившие в городах России, возвращались для защиты своих сёл и районов.

После завершения войсковой операции в Ботлихском и Цумадинском районах

было решено приступить к антитеррористической операции в Карамахинской зоне. Экстремисты оказывали ожесточенное вооруженное сопротивление. Авиация наносила бомбовые удары по опорным пунктам боевиков. Шансов у них не оставалось. Они обращались с просьбой о предоставлении им коридора для отхода на территорию Чечни и продолжали защищаться, прикрываясь местным населением. Командование объединенной группировки федеральных сил предложило им безоговорочную капитуляцию.

Поздно ночью 4 сентября в г. Буйнакске был совершен дерзкий теракт, организован взрыв жилого дома, в котором жили семьи офицеров 136-й бригады Министерства обороны; он унёс жизни 58 человек, в том числе 20 детей. На следующий день рано утром с территории Чеченской республики была вновь совершена агрессия в направлении Новолакского района Дагестана. Боевики численностью более 2 тыс. человек напали на Новолакский район, захватили Гамиях, Ахар, Шушия, Тухчар, Новолакское.

Федеральные подразделения были вынуждены перегруппировать свои силы, чтобы защитить новолакцев, сюда на помощь стали подтягиваться интернациональные группы ополченцев из разных районов и городов Дагестана. В районе шли упорные, ожесточенные бои. Сотрудники дагестанской милиции, Новолакского райотдела, бойцы липецкого ОМОНа, местные ополченцы приняли на себя первые удары бандитов, сражались героически.

Бандиты предпринимали усилия прорваться в другие районы – Казбековский, Кизлярский, Бабаюртовский, в Хасавюртовском направлении. Но ничего не смогли сделать, так как им противостояли не только работники милиции, но и сотни ополченцев. Подразделения министерства обороны, внутренние войска к этому времени значительно были усилены, они уничтожали места скопления боевиков, их базы не только в Новолакском районе, но и вдоль административной границы. По ним наносились и авиаудары. К середине сентября Карамахинская зона полностью контролировалась федеральными силами. Фактически к этому времени был очищен от агрессоров и Новолакский район.

Крупные бандформирования, напавшие на Дагестан, практически все были разгромлены. Оставались мелкие груп-

пы, которые совершали теракты, пытаясь осложнить общественно-политическую ситуацию в республике. Дагестан приступил к восстановлению последствий террористических акций, а федеральные силы – к контртеррористической операции (КТО) в Чеченской республике.

– Как была организована работа органов власти во время войны?

– С началом боевых действий органы власти республики работали четко, согласованно. На заседаниях Государственного Совета, Народного Собрания и Правительства РД с первых дней агрессии определялись меры по отпору незаконным вооруженным формированиям, обеспечению безопасности республики. По мере необходимости созывались и совместные заседания. Активно работал оперативный штаб при правительстве, который решал повседневные вопросы по размещению беженцев с мест боевых действий, обеспечению населения продуктами первой необходимости, горячо-смазочными материалами и многим другим.

Огромная нагрузка выпала на военный комиссариат республики, министерство внутренних дел, на всю правоохранительную и судебную системы, прокуратуру республики, министерство по делам ГО, ЧС, ликвидации последствий стихийных бедствий, министерство здравоохранения, по национальной политике, информации и внешним связям, другие министерства и ведомства, на муниципальные образования, особенно с организацией отрядов самообороны.

Координационный центр по информационному обеспечению и освещению событий, происходящих в Дагестане, за короткий срок многое сделал для перелома в информационной борьбе. Дело в том, что в начале боевых действий в Дагестане даже российские каналы телевидения, другие средства массовой информации, как уже говорилось выше, дезинформировали людей о происходящем, представляли эфир руководителям бандитов для оправдания своих действий.

Сам я 10–11 августа проводил пресс-конференции для российских и международных журналистов в министерстве иностранных дел страны, министерстве по делам Федерации и национальностей, выступал в прямом эфире ОРТ в программе «Здесь и сейчас». 11 августа я выступал с докладом о ситуации в республике на заседании Совета Федерации. В его работе тогда принимали участие исполня-

ющий обязанности премьер-министра России В.В. Путин, министр внутренних дел В. Б. Рушайло, другие ответственные работники. Не раз приходилось выступать и на заседаниях ПАСЕ, других международных организаций, участвовать в различных пресс-конференциях с разъяснениями о происходящем в Дагестане, на Северном Кавказе и критикой навязываемого настойчиво многими западными политиками мнения, что у нас идет национально-освободительная борьба, что против повстанцев непропорционально применяется сила и т.д.

Лучшие свои гражданские качества проявили в те трудные для страны и республики времена многие руководящие работники Дагестана. Считаю своим долгом назвать некоторые фамилии. Это секретарь Совета безопасности А. Д. Магдигаджиев, военный комиссар Дагестана М. Т. Тинамагомедов, министр внутренних дел А. М. Магомедтагиров, его заместитель М.О. Омаров, министр по делам ГО, ЧС и ликвидации последствий стихийных бедствий М.М.Гаджиев. Всех перечислить невозможно. Огромную работу по противодействию бандитам, координации деятельности органов власти всех уровней и общественных структур, народного ополчения проводил Госсовет Дагестана во главе с Магомедом Магомедовичем Магомедовым. Главным же героем и победителем войны, как подчеркивалось в самом начале интервью, был простой дагестанский народ.

Вся проводимая в республике работа, поддерживаемая федеральными органами власти, при их активной помощи, при решающей роли армии позволила в сравнительно короткие сроки разгромить международные бандформирования. Дагестан вписал в свою героическую историю еще одну победу.

– С учетом нашей СВО на Украине очевидно, что и сегодня актуальны уроки событий двадцатипятилетней давности в Дагестане и на Северном Кавказе. Какие из этих уроков Вы бы сегодня выделили?

– В первую очередь, вновь подчеркнул бы, что Дагестан должен оставаться в составе Российской Федерации. Руководство РФ, практически все структуры государственной власти страны, ее регионы были с Дагестаном, поддерживая нас морально и материально в тяжелое время. Это имело решающее значение в нашей победе. В благодарной памяти дагестанцев навсегда останутся военнорешающие

российской армии, внутренних войск, дагестанской милиции, погибшие в ходе сражений в нашей республике. В составе России Дагестан обрел внешнюю безопасность, стал субъектом истории, сохранив культурное многообразие и единство своих народов.

Во-вторых, Дагестан вновь продемонстрировал всему миру силу единства своего многонационального народа, его дух, патриотизм, верность традициям предшествовавших поколений. Общие усилия органов государственной власти и местного самоуправления, общественных, ветеранских, религиозных организаций, национальных движений, всего населения привели к полному разгрому бандитских формирований и религиозных экстремистов, предопределили единство и целостность Дагестана в составе Российской Федерации. Надо сказать, что органами власти Дагестана всех уровней в августовские и сентябрьские дни испытаний была проделана огромная, четко организованная напряженная работа.

В-третьих, повторил бы то, о чем постоянно говорил в годы работы в должности Президента республики. Нужно бороться с терроризмом, не только с террористами. Без этого успеха не достичь. Терроризм – явление социокультурное, опирающееся на систему социальных ценностей и норм, оправдывающих насилие. Когда человек остается без работы, лишен возможности честно зарабатывать, продвигаться по жизни, повышать свой социальный статус по способностям, а кругом, включая власть, видит коррупцию, он может стать источником агрессии, насилия. Происходит как бы сброс отчаянной злобы. Это надо знать и принимать превентивные меры.

Перефразируя Расула Гамзатова, сегодня мы наблюдаем два Дагестана. Первый – Дагестан Расула Гамзатова – созидательный, творческий, живущий по кодексу дружбы, любви, красоты, гостеприимства, по «Конституции горца». Второй – Дагестан социальной несправедливости, коррупции, преступности. Если первый Дагестан придает молодежи веру, надежду, силу духа, оптимизм, то второй отнимает все это, лишает ее будущего.

Депрессивный, коррумпированный Дагестан может стать мишенью для внешних сил, угрозой безопасности российского государства. Выход единственный – в обеспечении реального прорыва в его развитии, в модернизации, особен-

но с учетом геополитической роли республики. Другие сценарии, другой курс чреваты неопределенностью, непредсказуемостью, шансами для тех, кто захочет раскачать еще раз «дагестанский котёл».

Четвертое. Знать свою историю, как давнюю, древнюю, так и новую. Противостоять ее фальсификациям, как догматическому манипулированию, так и политиканствующим трактовкам. В этом плане важны не только уроки истории в школах, занятия в вузах, но и другие источники информации – программы телевидения, художественные фильмы, СМИ, интернет. Мы не должны забывать, что у нас были не только патриоты и герои, но и предатели и пособники экстремистов и террористов. Не все они получили до сих пор по заслугам.

– Как бы Вы охарактеризовали особенности современного этапа международных отношений?

– Обстановка в мире, как политическая, так и социально-экономическая, – сложная, тревожная. Связано это в первую очередь с кризисом глобализации. Мир вступил в постзападный этап цивилизационного развития. Каким будет этот период в его трансформации – трудно прогнозировать. То есть складывается «новая реальность». США, ставшие после завершения холодной войны и распада СССР лидером мира, уже поняли, что это не «конец истории», что формируется многополярный мир. Внутри самих США также происходят глубокие изменения, раскалывающие общество.

Формирование новой реальности, нового миропорядка, как показывает мировая история, всегда сопровождается турбулентностью международных отношений, чревато труднопредсказуемыми последствиями. Подобные процессы, изменения миропорядка в прошлом приводили к мировым войнам.

США с этим новым мировым порядком, формируемым сегодня, не хотят мириться, считаться. Отсюда – организация ими социальных потрясений, политических переворотов, цветных революций на разных концах мира, грубые нарушения международных договоренностей. С указанными обстоятельствами, необходимостью обеспечения безопасности и суверенитета страны связано и то, что Российская Федерация была вынуждена начать СВО на Украине.

THE
DOORS

ШОУРУМ & САЛОН

**ГИПЕРМАРКЕТ ДВЕРЕЙ
И НАПОЛЬНЫХ ПОКРЫТИЙ**

Премиальные межкомнатные двери от производителя.
Дизайн, технологии, инновации – The Doors
The Doors - только лучшие двери
Двери для жизни – The Doors

Салон дверей THE DOORS

г. Махачкала,
ул. Ирчи Казака, 8 г
8-929-876-99-88
TheDoors05@mail.ru

г. Каспийск,
пр-т Акулиничева, 23
8-928-597-99-88
TheDoors@ TheDoors.SHOP

Реклама

ИНДЕКС ПМ818

Свободная цена
6+